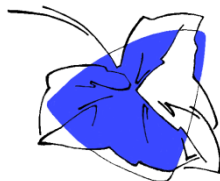

Pracownia Architektoniczno- Urbanistyczna i Twórczości Artystycznej 'HORTUS',
dr hab.inż.arch. Krzysztof Rostański
al.Roździeńskiego 88/152
40-203 KATOWICE
tel. 607-252-901
REGON: 271896006
NIP: 898-001-78-11

Pracownia HORTUS

Koncepcja zagospodarowania części niegrzebalnej cmentarza żydowskiego w Bielsku-Białej

Inwestor: Stowarzyszenie Ekologiczno-Kulturalne Klub Gaja,
ul. Wyzwolenia 40, 43-365 Wilkowice

Obiekt: Ul. Cieszyńska w Bielsku-Białej,
działki: 579/3, 580, 584 (fragment)

Wykonał: dr hab.inż. arch. Krzysztof Rostański nr upr 220/96

Katowice, wrzesień 2021

INWENTARYZACJA ZIELENI I WALORY PRZYRODNICZE

Na plan sytuacyjny naniesiono zinwentaryzowane drzewa i krzewy. Informacje na temat inwentaryzowanych roślin umieszczono w liście zinwentaryzowanych drzew i krzewów. Przemierzono wszystkie drzewa i krzewy wymagające decyzji o usunięciu, które są blisko elementów projektowanych w koncepcji zagospodarowania terenu i mające wpływ na kompozycję założenia. Drzewa i krzewy w pozostałej części terenu pominięto. Dla drzew podawano poszczególne obwody pnia, średnicę korony i wysokość. W nawiasie podano obwód na wys. 5cm nad ziemią. Skupiny krzewów traktowano łącznie. Podawano dla nich powierzchnię jaką zajmują. W liście umieszczono również uwagi o stanie zdrowotnym. Przecinkami rozdzielono w liście pnie pojedynczego drzewa. Znakiem + oddzielano pnie drzew tworzących skupinę o wspólnej koronie. Inwentaryzację wykonano w sierpniu 2021 roku. Efekty inwentaryzacji przedstawiono na rys. 1. Lokalizację drzew określano przy pomocy dalmierza laserowego względem muru cmentarza i poszczególnych drzew wobec siebie. Wszystkie zinwentaryzowane drzewa i krzewy rosną na działce 579/3.

Nazewnictwo przyjęto za pozycjami: Seneta W., Dolatowski J.:Dendrologia. PWN. Warszawa 2003; Seneta W.:Drzewa i krzewy iglaste. PWN. Warszawa 1987; Seneta W.:Drzewa i krzewy liściaste A-B. PWN. Warszawa 1991; Seneta W.:Drzewa i krzewy liściaste C. PWN. Warszawa 1994; Seneta W.:Drzewa i krzewy liściaste D-H. PWN. Warszawa 1996. Rostański K., Rostański K.M.:Klucz do oznaczania wybranych gatunków drzewiastych. KUBAJAK Krzeszowice 2003.

Podstawa prawna - ustawa z dnia 16 kwietnia 2004 r. o ochronie przyrody z późn. zmianami.

Tab. 1. Lista drzew i krzewów

Nr	Nazwa gatunkowa	Obwód pnia 130cm [cm]	Średnica pnia [cm]	Wysokość [m]	Średnica korony [m]	Wiek [l]	Uwagi
1.	Robinia pseudoacacia – robinia biała	114	36	11	9	60	
2.	Juglans regia – orzech włoski	44,43,42	14	9	6	20	
3.	Fraxinus excelsior – jesion wyniosły	40	13	8	4	20	
4.	Robinia pseudoacacia – robinia biała	64 (98)	20	9	6	30	
5.	Robinia pseudoacacia – robinia biała	53	17	9	6	30	usunąć
6.	Robinia pseudoacacia – robinia biała	40,25,25,37	13	9	6	30	usunąć
7.	Robinia pseudoacacia – robinia biała	51	16	9	4	30	usunąć

8.	Quercus robur – dąb szypułkowy	99	32	10	7	70	
9.	Juglans regia – orzech włoski	95	30	9	7	40	
10.	Acer negundo – klon jesionolistny	72	23	10	8	20	
11.	Acer pseudoplatanus – klon jawor	45,43,28,21	14	7	6	25	
12.	Quercus robur – dąb szypułkowy	39,39	12	7	6	25	
13.	Fraxinus excelsior – jesion wyniosły	55	18	8	6	30	
14.	Fraxinus excelsior – jesion wyniosły	48	15	9	5	25	
15.	Fraxinus excelsior – jesion wyniosły	49	16	8	5	25	
16.	Acer negundo – klon jesionolistny	105	33	14	8	30	
17.	Juglans regia – orzech włoski	126	40	14	8	55	
18.	Picea abies – świerk pospolity	59	19	12	5	30	
19.	Picea abies – świerk pospolity	76	24	12	6	40	
20.	Picea abies – świerk pospolity	72	23	10	4	40	
21.	Chamaecyparis pisifera – cyprysik groszkowy	57,54	18	7	6	30	
22.	Robinia pseudoacacia ‘Umbraculifera’ – robinia biała odm. kulista	75	24	4,5	1,5	40	suche
23.	Robinia pseudoacacia ‘Umbraculifera’ – robinia biała odm. kulista	66	21	4	1	40	suche
24.	Robinia pseudoacacia ‘Umbraculifera’ – robinia biała odm. kulista	98	31	4,5	4	50	
25.	Robinia pseudoacacia ‘Umbraculifera’ – robinia biała odm. kulista	72	23	4	1	40	suche
26.	Robinia pseudoacacia ‘Umbraculifera’ – robinia biała odm. kulista	116	37	5	5	55	
27.	Robinia pseudoacacia ‘Umbraculifera’ – robinia biała odm. kulista	110	35	4,5	4,5	55	
28.	Robinia pseudoacacia ‘Umbraculifera’ – robinia biała odm. kulista	155	49	6,5	7	55	komin
29.	Betula pendula – brzoza brodawkowata	135	43	18	8	55	
30.	Betula pendula – brzoza brodawkowata	114	36	18	8	40	
31.	Picea abies – świerk pospolity	90	29	11	7	45	

32.	Robinia pseudoacacia – robinia biała	103	33	16	8	50	
33.	Salix x sepulcralis 'Chrysocoma' – wierzba płacząca	520	166	7	20	110	rozłamany pień, wywrot
34.	Salix x sepulcralis 'Chrysocoma' – wierzba płacząca	432	138	4	4	110	rozłamany pień, wywrot
35.	Robinia pseudoacacia 'Umbraculifera' – robinia biała odm. kulista	89	28	4	1,5	45	suche
36.	Larix decidua – modrzew europejski	151	48	20	12	65	
37.	Larix decidua – modrzew europejski	160	51	20	12	65	
38.	Robinia pseudoacacia 'Umbraculifera' – robinia biała odm. kulista	120	38	4	4	60	suche
39.	Robinia pseudoacacia 'Umbraculifera' – robinia biała odm. kulista	84	27	3,5	3	40	suche
40.	Betula pendula – brzoza brodawkowata	83	26	18	7	30	
41.	Betula pendula – brzoza brodawkowata	82	26	18	7	30	
42.	Picea abies – świerk pospolity	67	21	12	4	35	usycha
43.	Picea abies – świerk pospolity	79	25	15	6	35	usycha
44.	Picea abies – świerk pospolity	76	24	15	6	35	usycha
45.	Picea abies – świerk pospolity	80	25	18	7	35	
46.	Robinia pseudoacacia 'Umbraculifera' – robinia biała odm. kulista	100	32	4	1,5	55	usycha
47.	Picea abies – świerk pospolity	103	33	18	8	50	
48.	Picea abies – świerk pospolity	55	18	9	5	30	
50.	Larix decidua – modrzew europejski	108	34	20	10	40	
51.	Larix decidua – modrzew europejski	152	48	20	10	60	
52.	Pinus sylvestris – sosna pospolita	136	43	20	8	55	
53.	Picea abies – świerk pospolity	73	23	14	6	35	
54.	Larix decidua – modrzew europejski	148	47	18	9	60	
55.	Abies alba – jodła pospolita	50	16	16	6	35	
56.	Abies alba – jodła pospolita	82	26	18	7	50	
57.	Pinus sylvestris – sosna pospolita	175	56	18	10	80	

58	Abies alba – jodła pospolita	73	23	16	6	50	
59	Abies alba – jodła pospolita	59	19	10	5	45	
60	Abies alba – jodła pospolita	49	16	9	5	40	
61	Abies alba – jodła pospolita	123	39	16	6	70	
62	Picea abies – świerk pospolity	62	20	12	5	35	
63	Tilia platyphyllos – lipa szerokolistna	167	53	20	15	70	
64	Picea abies – świerk pospolity	42	13	14	2	35	suchy
65	Picea abies – świerk pospolity	61	19	14	3	35	usycha
66	Tilia platyphyllos – lipa szerokolistna	173	55	20	11	70	
67	Juglans regia – orzech włoski	153	49	11	11	65	
68	Tilia platyphyllos – lipa szerokolistna	162,120	52	20	12	70	
69	Quercus robur – dąb szypułkowy	131	42	18	12	90	
70	Salix caprea – wierzba iwa	158	50	18	10	40	
71	Populus tremula – topola osika	132	42	20	10	25	
72	Picea abies – świerk pospolity	67	21	7	3	35	suchy, porośnięty winobluszczem, usunąć
73	Prunus avium – czereśnia odm. sadownicza	96	31	15	8	40	
74	Prunus avium – czereśnia odm. sadownicza	139,82	44	16	12	55	

W części pd-zach założenia rosną niezinventaryzowane brzozy brodawkowate o obwodach ok. 120 cm i wieku ok. 40 lat. Ich opis ujęto w opracowaniu: Jarosław Kasprzyk, Jolanta Migdał, Zbigniew Wilczek: Inwentaryzacja przyrodnicza części niegrzebalnej Cmentarza Żydowskiego przy ul. Cieszyńskiej w Bielsku-Białej. Stowarzyszenie Ekologiczno-Kulturalne Klub Gaja, Instytut Biologii, Biotechnologii i Ochrony Środowiska Uniwersytet Śląski, Wilkowice-Katowice 2021. W tym opracowaniu wykazano również na terenie opracowania stanowiska 107 taksonów roślin naczyniowych. Zinventaryzowano również występujące tu zbiorowiska roślinne:

- 1 - zbiorowisko brzozy brodawkowatej i modrzewia europejskiego *Betula pendula-Larix decidua*
- 2 - zespół grądu subkontynentalnego *Tilio-Carpinetum*
- 3 - zbiorowiska robinii akacjowej i klonu jesionolistnego *Robinia pseudoacacia-Acer negundo*
- 4 - zbiorowiska topoli osiki i wierzby iwy *Populus tremula-Salix caprea*
- 5 - płat zespołu pokrzywy i podagrycznika pospolitego *Urtico-Aegopodietum podagrariae*

- 6 - płat wilgotnej łąki wyczyńcowej *Alopecuretum pratensis*
 7 - zbiorowisko rdestowca ostrokończystego *Reynoutria japonica*

Ryc.1. Rozmieszczenie zdjęć fitosocjologicznych oraz chronionych gatunków roślin

Rośliny chronione występujące na terenie opracowania:

- 1 Pierwiosnek wyniosły - *Primula elatior*
- 2 Czosnek niedźwiedzi – *Alium ursinum*

W trakcie prac nad udrożnieniem bramy od ul. Konopnickiej rośliny chronione powinny zostać przeniesione w głąb terenu opracowania.

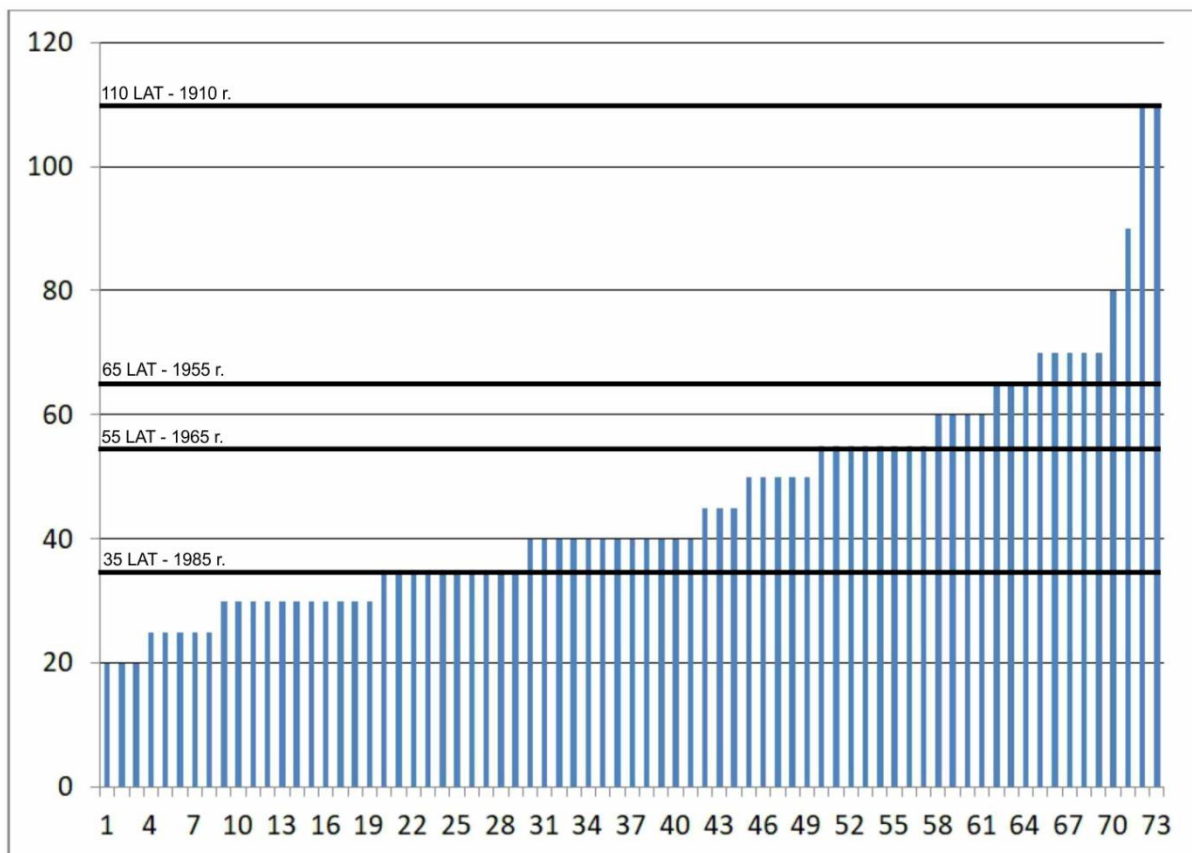
Z ssaków zaobserwowano wiewiórkę pospolitą *Sciurus vulgaris* oraz kreta europejskiego *Talpa europaea*. Zaobserwowano też następujące ptaki: kos *Turdus merula*, sójka zwyczajna *Garrulus glandarius*, rudzika *Erithacus rubecula*, pierwiosnka zwyczajna *Phylloscopus collybita*, pokrzewka czarnołbista *Sylvia atricapilla*, sikora bogatka *Parus major*, gołąb grzywacz *Columba palumbus*, krogulec *Accipiter nisus* oraz jastrząb gołębiarz *Accipiter gentilis*.

Największym problemem jest występowanie na terenie opracowania rdestowca ostrokończystego *Reynoutria japonica*. Jest to roślina inwazyjna, która pozostawiona swobodnej sukcesji może pokryć cały teren opracowania. Konieczne jest jej koszenie wielokrotnie w ciągu roku i przez kilka lat.

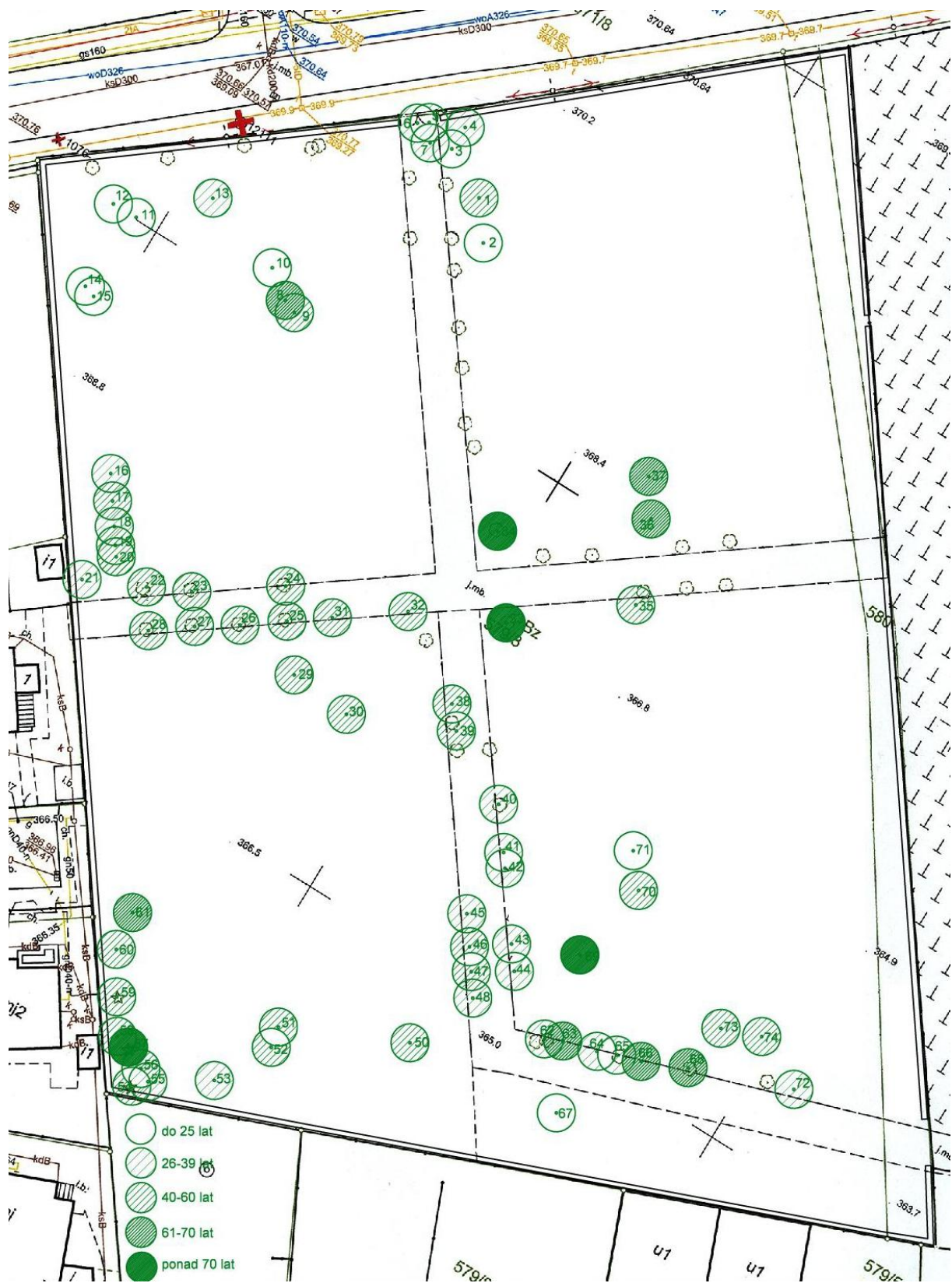
ANALIZA WIEKOWA DRZEWOSTANU

Szacowany wiek drzew wskazał na kilka okresów, kiedy prowadzono nasadzenia w przedmiotowym terenie. Porównując to z sytuacją społeczno-polityczną można wskazać na rok ok. 1910, czyli czas prosperity przed I wojną światową, kiedy posadzono w centrum terenu wierzby płaczące. Był to czas, gdy o przedmiotowym terenie myślano, jako o koniecznej rezerwie dla części grzebalnej. Rok 1955, kiedy nastąpiła odwilż po śmierci Stalina i nieliczni pozostali po holokauście członkowie gminy Bielskiej chcieli wykorzystać praktycznie ten teren jako rodzaj skweru i plantacji orzechów. Wprowadzano wtedy linie modrzewi, sadzono jodły i lipy tworzące szpaler w południowej części terenu i wypełniające południową część terenu. W północnej części sadzono orzechy włoskie i leszczyny. Rok 1965, a przypuszczalnie 1966-67, kiedy po wydarzeniach czerwcowych nastąpił exodus ludności pochodzenia żydowskiego z Polski. Posadzono wtedy wzdłuż krzyżujących się ścieżek robinie kuliste. Zamysłem mogło być zagospodarowanie tego terenu na skwer. Kolejnym okresem była połowa lat 80. gdy sadzono tu świerki - łatwe do pozyskania w szkółkach leśnych, a na całym obszarze pojawił się samosiew jesionów i robinii. Świerki miały przypuszczalnie zastąpić robinie kuliste, które rosnąc w cieniu słabo znosiły takie warunki. Obecne zmiany klimatyczne sprawiły, że świerki te są w bardzo złej kondycji i z zasady oplatane są przez bluszcz pospolity lub w miejscach bardziej nasłonecznionych przez winobluszcz pięciolistkowy.

Tab. 2. Zestawienie wieku drzew zinwentaryzowanych w inwentaryzacji szczegółowej.

Na rysunku analizy wiekowej przedstawiono grupy wiekowe obejmujące drzewa w wieku do 25 lat, 26-39 lat, 40-60 lat, 61-70 lat i ponad 70 lat.

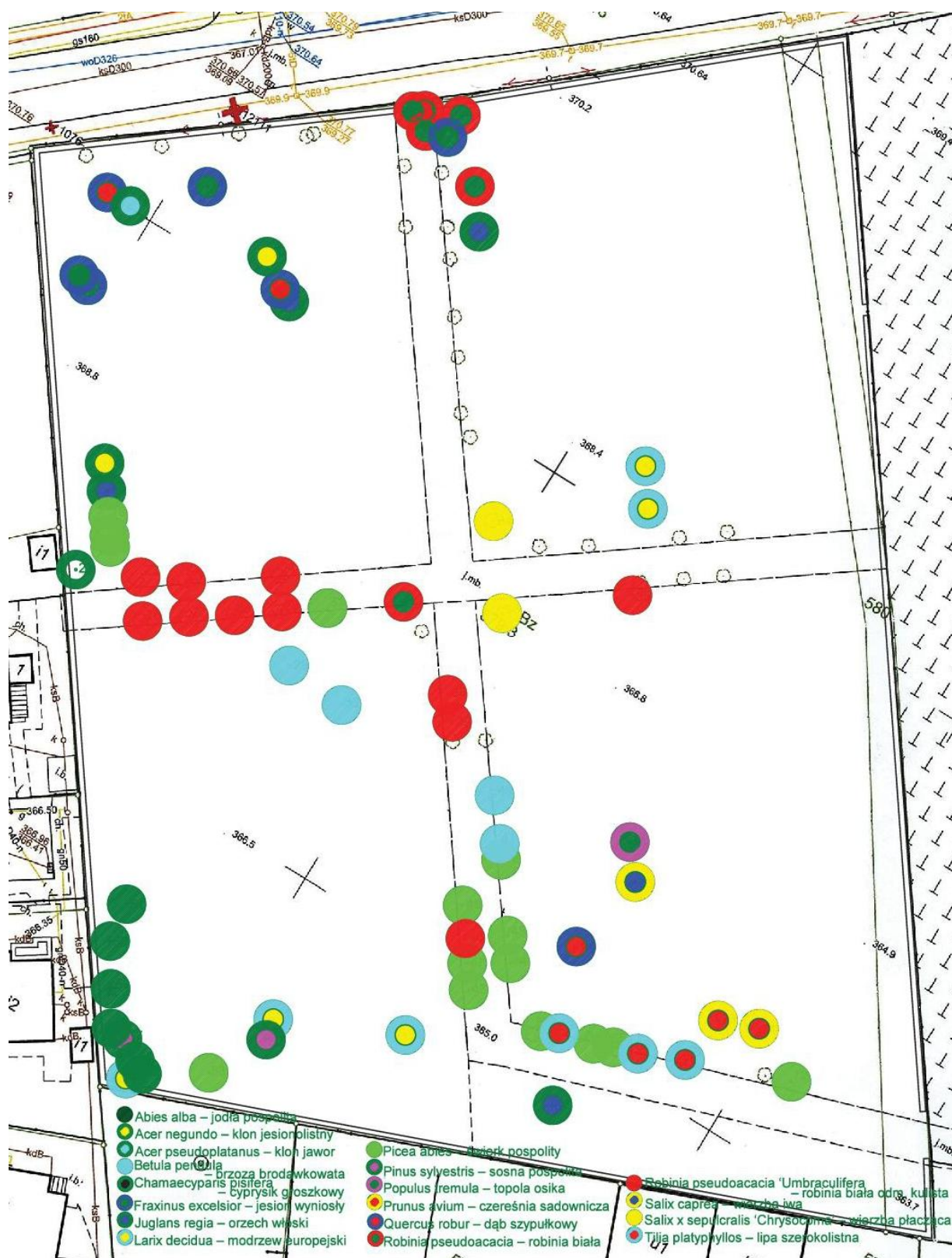
Ryc.2. Analiza wiekowa drzewostanu.

ANALIZA GATUNKOWA

Drzewa o największych wymiarach reprezentują 18 gatunków. W części południowo zachodniej wyróżniają się brzozy i modrzewie, a w części północno zachodniej nasadzenia leszczyny. W centrum założenia były założone aleje z robinii kulistej, później uzupełniano je świerkami. W centrum posadzono wierzby płaczące. Wprowadzono rzędy modrzewi dzielące północno wschodni kwartał i kwartał południowo zachodni. Wprowadzono linię lip szerokolistnych wzdłuż dojścia do części grzebalnej od południa. Równoległe do nich sadzono czereśnie. Na Ryc.3. umieszczono drzewa o największych wymiarach i znaczeniu dla kompozycji. Drzewa pochodzące z smosiewu na rycinie pominięto.

Tab. 3. Zestawienie dendroflory terenu opracowania

1	<i>Abies alba</i> – jodła pospolita
2	<i>Acer negundo</i> – klon jesionolistny
3	<i>Acer pseudoplatanus</i> – klon jawor
4	<i>Aesculus hippocastanum</i> - kasztanowiec pospolity
5	<i>Betula pendula</i> – brzoza brodawkowata
6	<i>Carpinus betulus</i> - grab zwyczajny
7	<i>Chamaecyparis pisifera</i> – cyprysik groszkowy
8	<i>Corylus avellana</i> - leszczyna pospolita
9	<i>Crataegus monogyna</i> - głóg jednoszyjkowy
10	<i>Fraxinus excelsior</i> – jesion wyniosły
11	<i>Juglans regia</i> – orzech włoski
12	<i>Larix decidua</i> – modrzew europejski
13	<i>Picea abies</i> – świerk pospolity
14	<i>Pinus sylvestris</i> – sosna pospolita
15	<i>Populus tremula</i> – topola osika
16	<i>Prunus avium</i> – czereśnia ptasia odm. sadownicza
17	<i>Quercus robur</i> – dąb szypułkowy
18	<i>Robinia pseudoacacia</i> – robinia biała
19	<i>Robinia pseudoacacia</i> 'Umbraculifera' – robinia biała odm. kulista
20	<i>Salix caprea</i> – wierzba iwa
21	<i>Salix x sepulcralis</i> 'Chrysocoma' – wierzba płacząca
22	<i>Sambucus nigra</i> - bez czarny
23	<i>Taxus baccata</i> - cis pospolity
24	<i>Tilia cordata</i> - lipa drobnolistna
25	<i>Tilia platyphyllos</i> – lipa szerokolistna

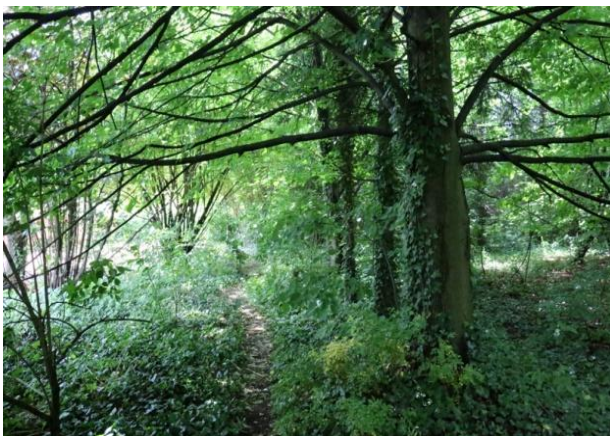
Ryc.3. Analiza gatunkowa drzewostanu.

ANALIZA KOMPOZYCYJNA

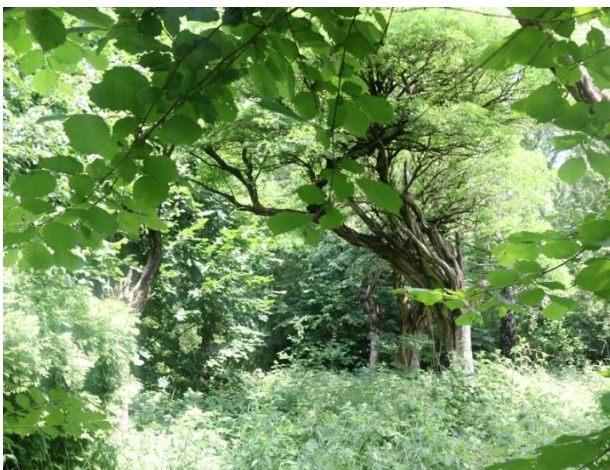
Jak wykazały analizy wiekowa i gatunkowa najwcześniej, bo już na początku XX wieku pojawiły się wierzby płaczące w centrum założenia. Lata 50. to okres nastawienia się na budowę sadu. Wprowadzano szpalery drzew wydzielające kwartały terenu, sadzono orzechy włoskie, leszczyny i czereśnie. W końcu lat 60. wprowadzono aleje z robinii kulistych na ścieżkach krzyżujących się w centrum założenia. Dalsze nasadzenia miały zastępować chorujące robinie kuliste świerkami. Teren stopniowo wypełniły samosiewy robinii, klonów jesionolistnych i orzecha włoskiego.

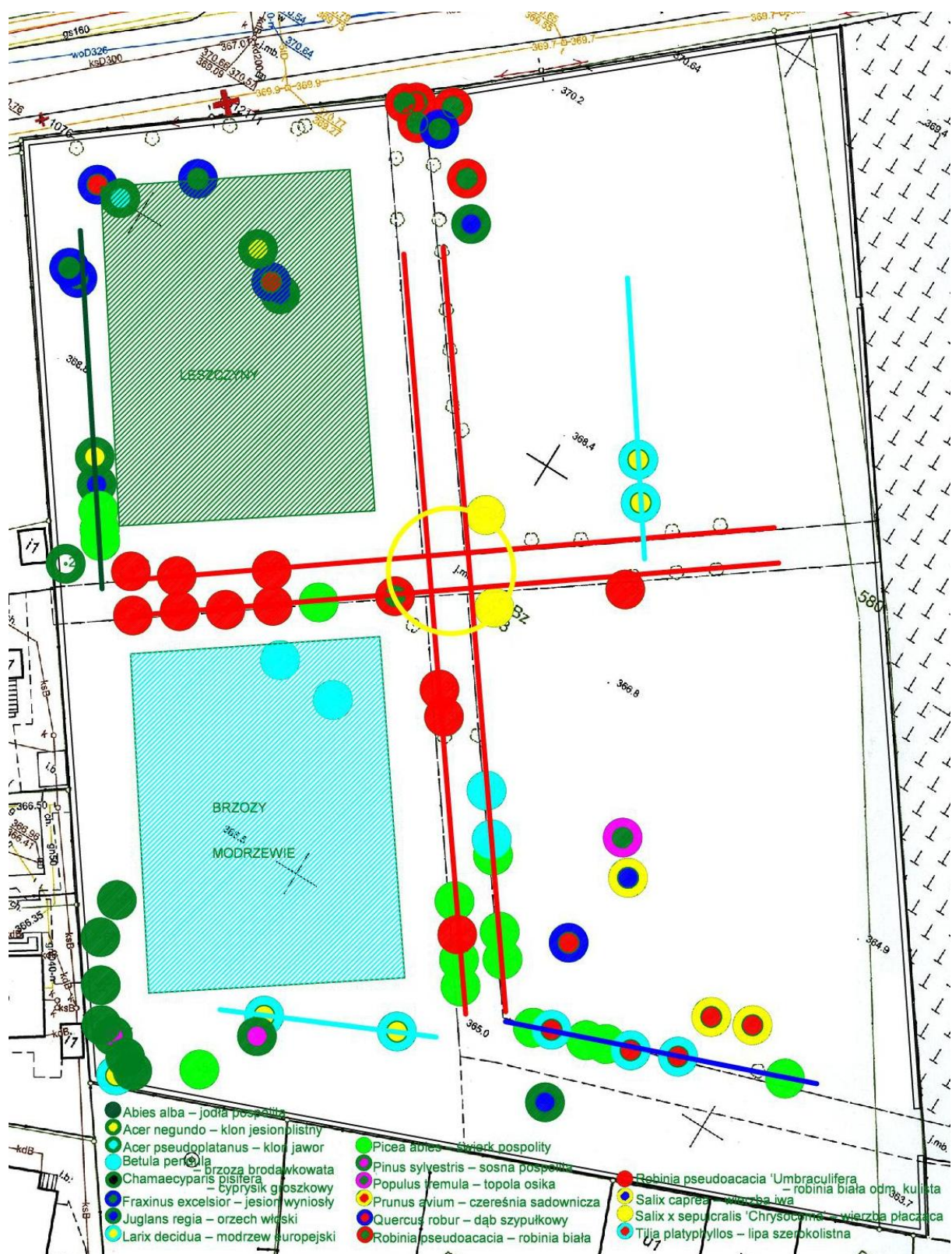
Ryc.4. Zamierające wierzby płaczące w centrum terenu opracowania

Ryc.5. Linia lip szerokolistnych i świerków od strony południowej

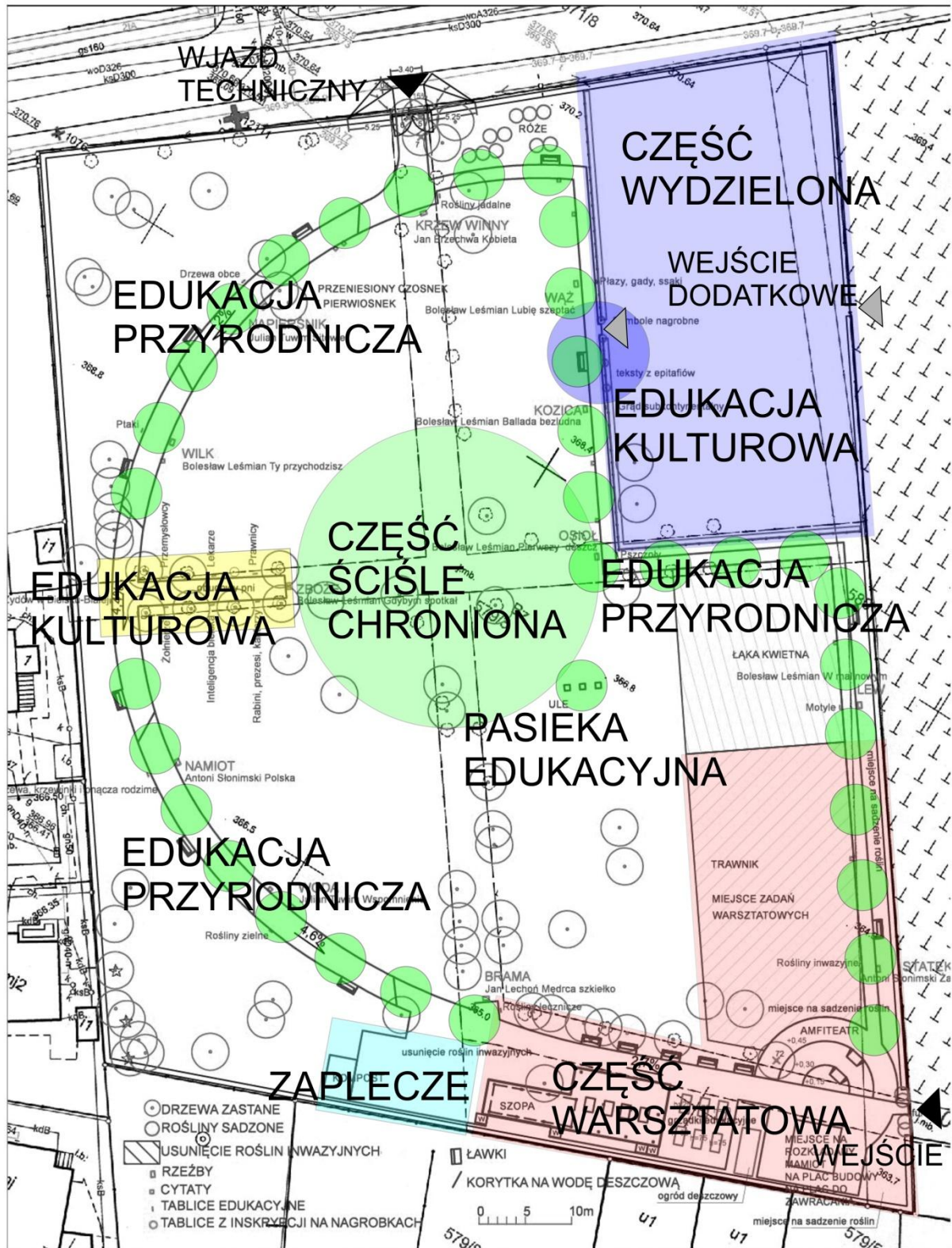
Ryc.6. Robinie kuliste w formie alei od strony zachodniej

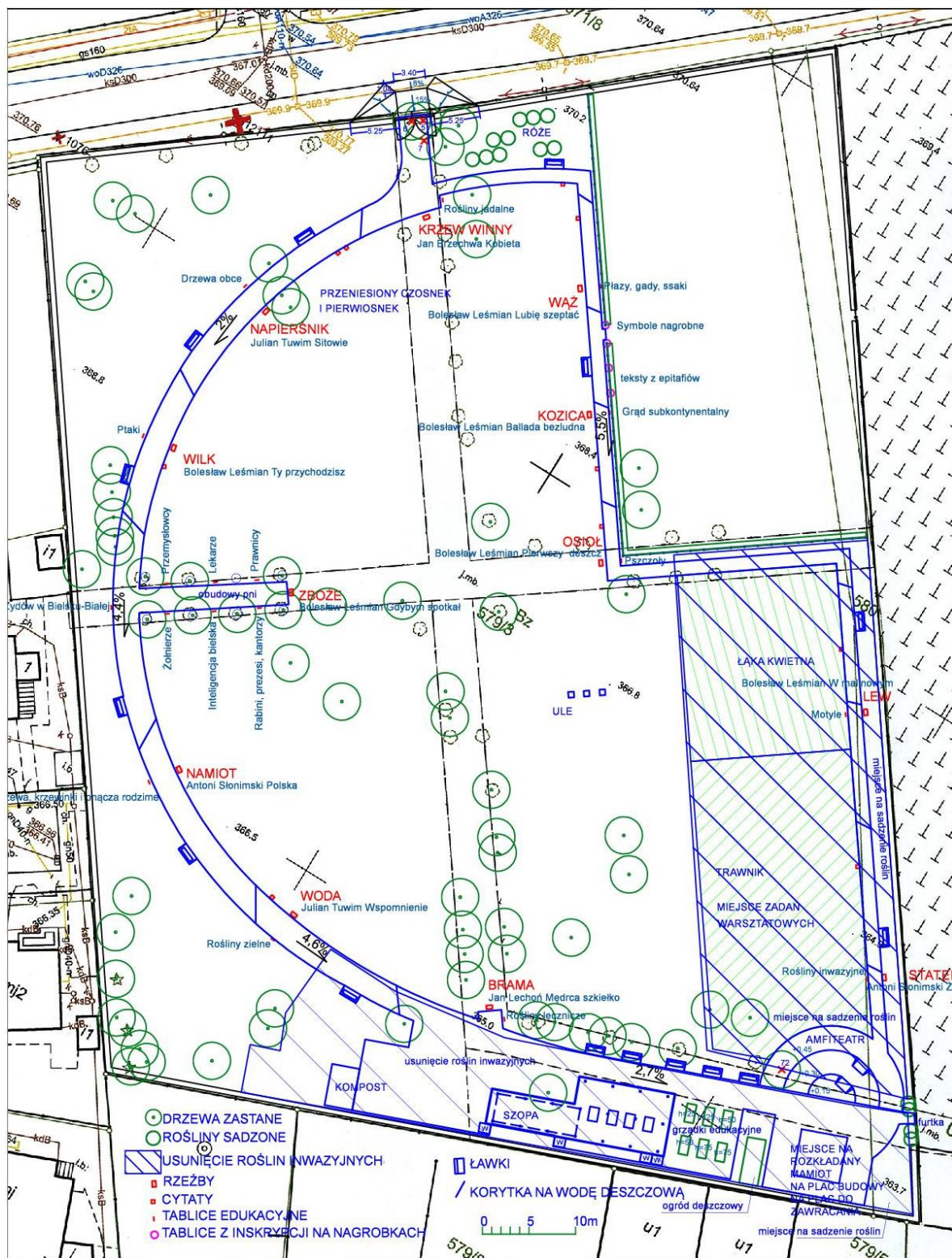
Ryc.7. Analiza kompozycyjna.

KONCEPCJA ZAGOSPODAROWANIA

Główne elementy funkcjonalne

Ryc.8. Dyspozycja przestrzenna

Ryc.9. Koncepcja zagospodarowania

Jak wykazały analizy ślad wyraźnej kompozycji historycznej jest niekonkretny i zatarty. Za najciekawszy element uznano suche i zamierające robinie kuliste. Mają wyjątkowo symboliczny charakter. Postanowiono zaadoptować te drzewa bez względu na ich stan zdrowotny jako główny pozostały element kulturowy. Centrum założenia uznano za część z utrudnionym dostępem, by chronić swobodnie

rosnącą tu zielenią i gniazdujące ptaki. Jest to miejsce transcendencji. Zorganizowane grupy nie mają tu wstępu. Z terenu wydzielono część z przeniesionymi tu nagrobkami, co powinno wiązać się z wydzieleniem zgodnym rytuałem eruvu. W części wschodniej, pod wewnętrznym murem cmentarza proponuje się założenie łąki kwietnej z lokalnych roślin rodzimych i trawnika do zajęć edukacyjnych. Na zachód stąd, wśród drzew lokalizuje się małą pasiekę edukacyjną. Przy bramie wschodniej lokalizuje się miejsce z możliwością ustawienia namiotu ogrodowego. Przy namiocie lokalizuje się rodzaj amfiteatru ze stopniami wysokości 15cm. Widać stąd góry. Pod murem południowym lokalizuje się zamykaną szopę na materiały i sprzęt ogrodniczy (szerokości 3m) oraz przedłużony jej jednospadowy dach jako osłonę stołów do prac warsztatowych itp. Między szopą a altaną lokalizuje się 6 grządek edukacyjnych. Odległości między nimi zapewniają możliwość pracy osobom na wózkach. Grządki budowane są z przenośnych elementów umożliwiających swobodne dostosowanie ich do założonych prac. Za szopą, w wymaganym pasie odstępu od muru, lokalizuje się 4 pojemniki na wodę deszczową. Od strony zachodniej przy szopie lokalizuje się placik gospodarczy i przylegający do niego kompostownik. Warsztaty mają być organizowane przez różne instytucje. Mogą to być warsztaty sadzenia roślin, wyplatania z wikliny, garncarstwa itp. Mogą być skierowane do uczniów szkół bielskich lub mieć charakter zajęć terapeutycznych np. dla osób wykluczonych, osób z depresją itp.

Komunikacja prowadzona jest obwodowo. Wzdłuż niej rozmieszczono emblematy 12 plemion Izraela. Z każdym plemieniem związany jest jeden z synów Jakuba. Każdemu przyporządkowano określony symbol. Powiązano je z tematyką umieszczonych w pobliżu wierszy. Wiersze dobrano tak, by wiązały się z tematyką przyrodniczą i wartościami ogólnej natury.

<p>Asher – krzew winny Jan Brzechwa - Kobieta jest jako kwiat</p> 	<p>Dan – wąż Bolesław Leśmian - *** (Lubię szeptać ci słowa, które nic nie znaczą)</p>
---	---

Naphtali – kozica
Bolesław Leśmian - Ballada bezludna
(fragment)

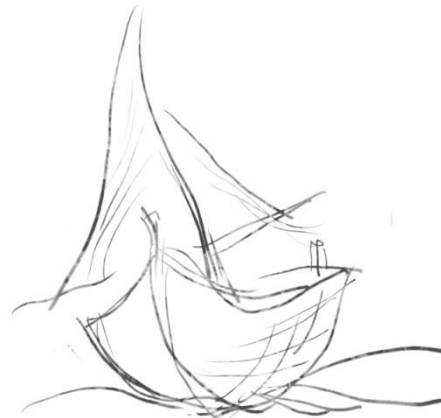
Issachar – osioł
Bolesław Leśmian - Pierwszy deszcz

Judah – lew
Bolesław Leśmian - W malinowym
chruśniaku

Zebulun – statek
Antoni Słonimski – Żal

Simeon – brama
Jan Lechoń - Mędrca szkiełko

Reuben – woda
Julian Tuwim – Wspomnienie

<p>Gad – namiot Antoni Słonimski – Polska</p> 	<p>Józef – zboże Bolesław Leśmian - *** (Gdybym spotkał ciebie znowu pierwszy raz)</p>
<p>Benjamin – wilk Bolesław Leśmian - *** (Ty przychodzisz jak noc majowa...)</p> 	<p>Levi – napierśnik Julian Tuwim – Sitowie</p>

Ryc.8. Symbolika pokoleń – przykładowe formy

By zaakcentować symbole pokoleń i powiązać je z przyrodą proponuje się wykonać dla nich tablice w formie zbliżonej do Ryc.9. ale wąskie np. 30 cm i nieco bardziej pionowe o wys. 150 cm. Wykonanie elementów tablic należy zlecić artyście plastykowi dając mu możliwość własnej interpretacji symboli. Istotne jest zachowanie kształtu tablicy i umieszczenie na niej tekstu wiersza oraz graficznego symbolu danego pokolenia. Na przeciw tablicy z wierszem należy umieścić przyrodniczą tablicę edukacyjną. Grafiki pokoleń nie są podpisane, są treściami wymagającymi odkrycia, podobnie jak ich powiązanie z wierszem na tablicy. Grafiki mogą mieć dodane dodatkowe elementy roślinne. Na tablicy, w pobliżu grafiki ma być umieszczony wiersz, zgodnie z sugestią z planu zagospodarowania. Tablica z poliwęglanu, przezroczysta. Grafika i tekst czarne, bez tła.

Ryc.9. Przykładowa tablica pokoleń

Cytaty w postaci płytek mosiężnych, chromowanych, grawerowanych, należy umieścić na obrzeżach chodnikowych wzdłuż dróg i chodników. Należy je nakleić klejem epoksydowym.

Robinie w części zachodniej proponuje się obudować osłonami z prętów żelaznych, zabezpieczonych antykorozyjnie. Ma to zapewnić bezpieczeństwo i ochronę przed wywróceniem się drzewa na ścieżkę. Między drzewami w osłonach należy umieścić 6 tablic na temat historii Gminy Izraelickiej w Bielsku. Tablice mają nawiązywać formą do poniższej:

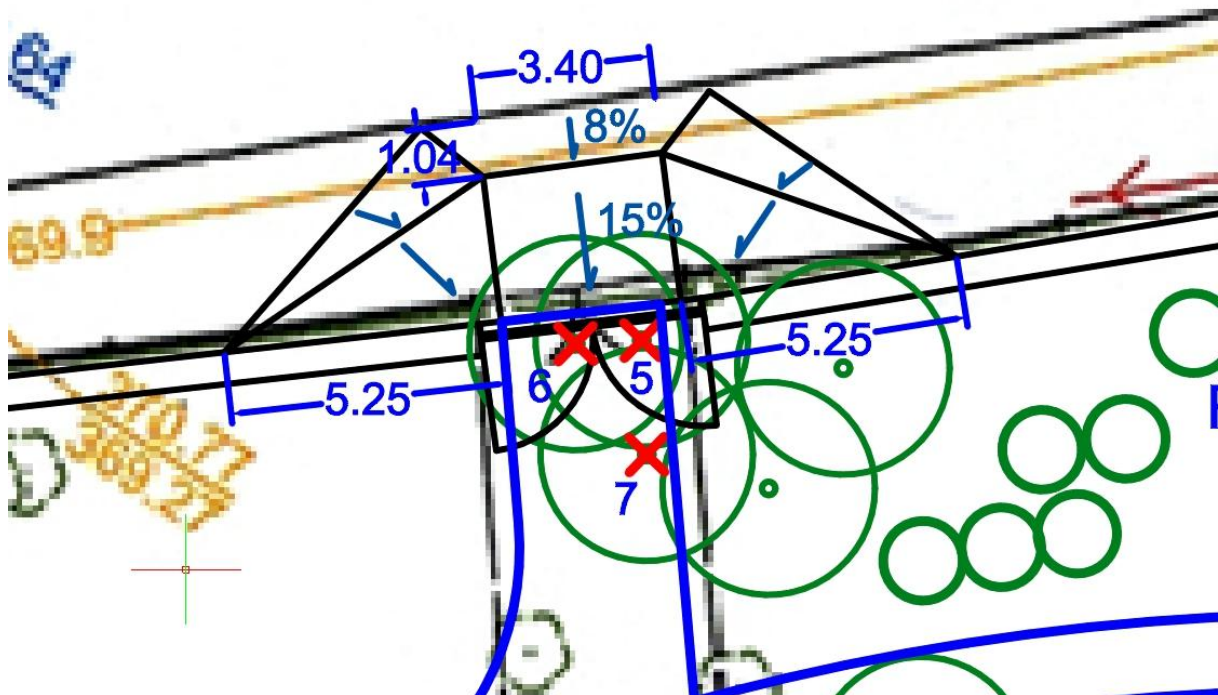
Ryc.10. Tablica edukacyjna

Drogi

Wejście na teren musi być kontrolowane. Przyjęto, że będzie się wchodzić projektowaną furtką od strony południowo-wschodniej. Brama północna ma głównie cele gospodarcze i może być dostępna jedynie w czasie, gdy teren będzie dozorowany.

Od bramy północnej do projektowanej furtki prowadzi łukiem droga szutrowa gospodarcza o szerokości 2.80. Po stronie wschodniej lokalizuje się ścieżkę pieszą o szerokości 1,5m, również szutrową.

Remont bramy północnej wiąże się z wybraniem 0,5m gruntu spod bramy. Należy zamontować dolne zawiasy. Całość bramy należy oczyścić i pomalować czarną farbą antykorozyjną. Chodnik od bramy do jezdni ma szerokość 3,78m. Należy uzyskać możliwość wykonania zjazdu w chodniku do bramy. Doprowadzenie pochylni do skraju drogi stwarzałoby uciążliwości dla przechodniów, szczególnie osób niepełnosprawnych, dlatego proponuje się początkowo spadek 8%, a od odległości 1m od jezdni - spadek 15%. Nie można obniżyć obrzeża ulicy, bo cała woda z topniejącego śniegu wpływałaby na teren cmentarza. Pod bramą należy zabudować wpust liniowy i odprowadzić wody deszczowe do kanalizacji deszczowej w ul. Konopnickiej.

Ryc.11. Propozycja przebudowy dojazdu do bramy od ul. Konopnickiej

Kształt ścieżek nawiązuje do kształtu tarczy. Centralna część założenia ma być z ograniczonym dostępem i swobodną sukcesją zieleni. Traktowana ma być jak rezerwat chroniony tarczą, z pniami drzew pozostawianymi do naturalnego zbutwienia.

Ścieżki mają być szutrowe, z obrzeżami trawnikowymi z twardego tworzywa, jak na rys.11. Po wysypaniu i ubiciu warstw szutru (proponuje się dolomitowy, w którym ze względu na znaczną zasadowość nie rozwijają się spontanicznie rośliny) obrzeże powinno przestać być widoczne. Okoliczne runo może nachylać się nad granicą ścieżki zacierając widok jej krawędzi. Ze względu na spadki terenu sięgające ponad 4% proponuje się założenie co ok. 20m korytek, które odprowadzałyby wodę poza

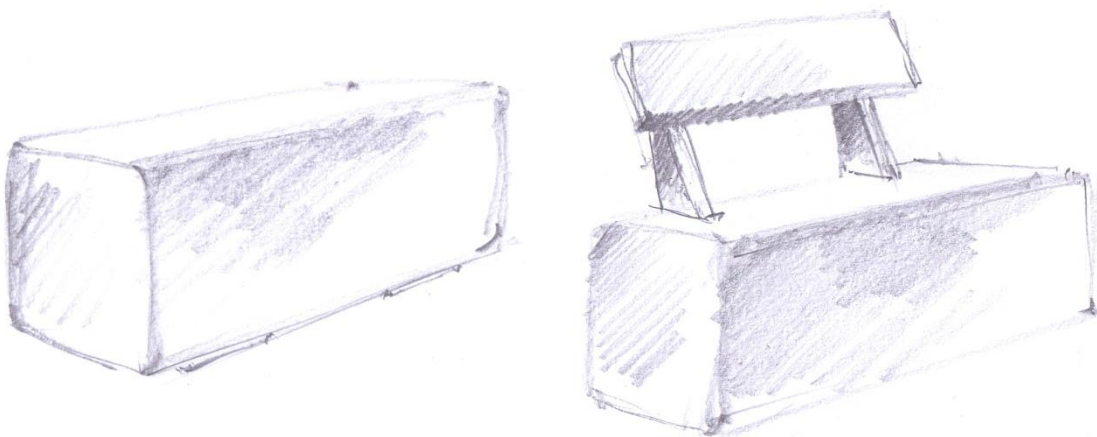
światło ścieżki, co powinno ograniczyć wmywanie materiału ścieżki. Korytka te muszą być wygodne w przejeździe dla osób na wózkach. Ścieżki spotykają się przy amfiteatrze. Ze względu na okresową dużą wilgotność podłoża proponuje się ułożyć warstwy szutru na geowłókninie.

Ryc.12. Obrzeża trawnikowe

Amfiteatr

Amfiteatr ma mieć stopnie wysokości 15cm z elementów betonowych o szerokości 15cm, na ławie betonowej. Powierzchnia amfiteatru pokryta tą samą nawierzchnią jak ścieżki. Na osi przejścia przez amfiteatr proponuje się wykonanie małych pochylni dla niepełnosprawnych. Przy różnicy stopni 15cm długość pochylni 1m zachowuje wymagane 15% spadku. Miejsce to ma służyć imprezom np. z okazji świąt żydowskich związanych z elementami przyrody, ale głównie warsztatom przyrodniczym.

Ryc.13. Ławki

Ławki

Proponuje się ławy z bali drewnianych (40x40x160cm) ewentualnie z oparciem. Impregnowane impregnatem głębokopenetrującym i zewnętrznym. Najkorzystniej z drewna liściastego, bez żywicy, inaczej konieczne jest dodatkowe zabezpieczenie

powierzchni. Brzegi fazowane na 2cm. Ławy należy położyć na dwóch płytach chodnikowych 35x35cm z przekładką z tworzywa, chroniącą przed zawilgoceniem drewna od płyt.

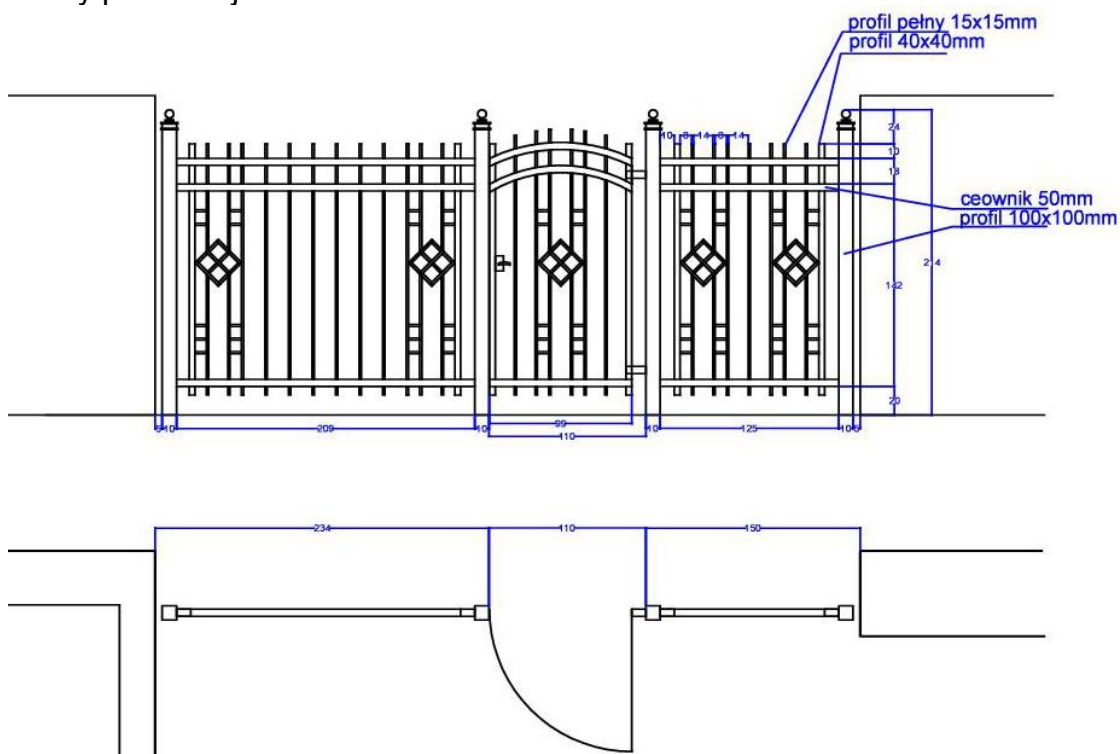
Ogrodzenie wokół części wydzielonej

Ogrodzenie powinno wiązać się z rytuałem eruvin. Po konsultacjach przyjęto, że będzie się składać ze słupków drewnianych 10x10cm i wysokości ponad gruntem 50 cm. Słupki mają być montowane na kotwach stalowych wbitych w ziemię. Pomiędzy słupkami należy zawiesić łańcuch żelazny w kolorze czarnym, jak inne elementy kute – brama, furtka. Za płotkiem, od strony wydzielonej, należy posadzić żywopłot z grabu i formować go, by miał wysokość 1,8m.

Obok przejścia z wydzielonej części należy zamontować tablice z wybranymi tekstami tłumaczonymi z nagrobków części grzebalnej cmentarza oraz wyjaśnieniem pewnych żydowskich zwyczajów pogrzebowych i symboliki pogrzebowej. Nie proponuje się (wbrew sugestii jednego z uczestników warsztatów) ustawiania tablic z tłumaczeniem tekstu z nagrobka – przy tym nagrobku. Część grzebalna nie jest muzeum, uznaję ją za czynny cmentarz i ustawianie między grobami tablic uważam za niewłaściwe. Istotna jest tu poetyka tych tekstów, a chętni mogą odnaleźć odpowiedni nagrobek.

Furta w części południowej

Furta powinna być kuta, ze skrzydłem o szerokości 1,0m. Proponuje się zawiesić ją na słupkach stalowych 10x10 cm z czepcami podobnymi do tych na bramie od ul. Konopnickiej. Szerokość między ścianami stanowiącymi przejazd w tym miejscu wynosi 493cm. Słupki mają być odsunięte od muru na 5cm. Po obu stronach furty zostaje miejsce na kratę kutą o szerokości 209 i 125 cm. Kratę tę należy obsadzić bluszczem, po dwie sadzonki na kratę. Zawiasy mają być wzorowane na tych z bramy północnej.

Ryc.14. Furta w części południowej

Ryc.15. Zawias proponowany dla furty.

Elementy małej architektury

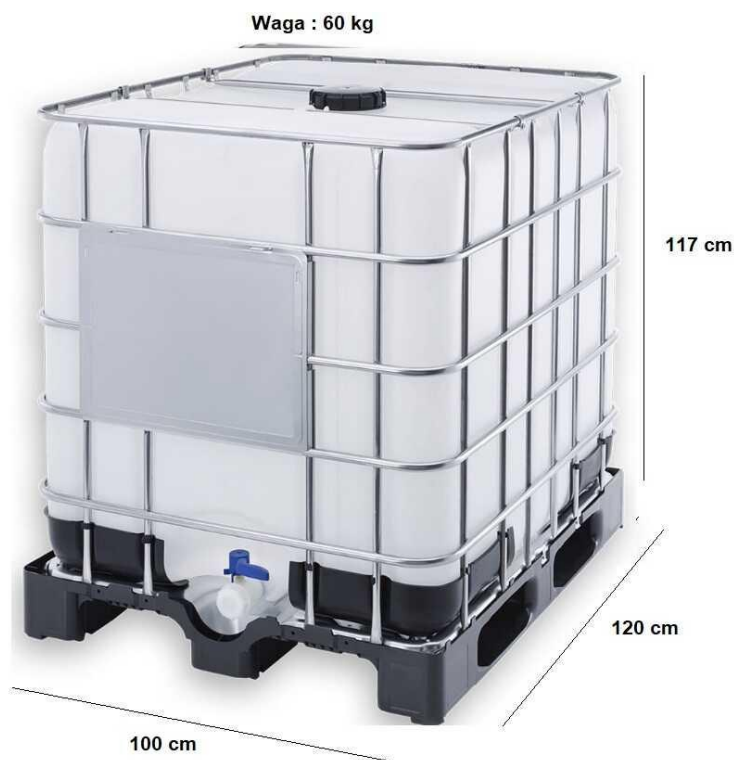
Przy obrzeżach ścieżek, w miejscach wskazanych, należy zabudować bloki z piaskowca o wymiarach 20x30cm i wysokości 50cm. Należy je wkopać tak, by wystawały tylko na 10cm ponad teren. Na blokach piaskowca należy nakleić klejem epoksydowym płytki mosiężne, chromowane – z grawerowanymi cytatami. Wielkość liter minimum 25p.

Układ zamierających robinii kulistych jest miejscem z elementami edukacyjnymi na temat historii Gminy Izraelickiej w Bielsku. Układ alejowy z robinii kulistych w zachodniej części terenu jest jedynym miejscem, gdzie zachowały się geometryczne elementy kompozycji zieleni. Jeżeli w terenie opracowania mają się znaleźć elementy związane z historią Gminy Izraelickiej w Bielsku, to powinno to być tu. Zamierające robinie mają wyjątkową wymowę i historię. To wymaga poszanowania. Aby móc to docenić, układ tych drzew musi być widoczny, to miejsce nie może być zupełnie zarośnięte. Miejsc zarośniętych jest tu dużo a geometrii zieleni poza tą aleją niema. Aby zabezpieczyć robinie przed upadkiem na użytkowników konieczne jest obudowanie ich pni metalowymi osłonami, jak to się robi w mieście. Jednego drzewa w alei już brakuje. Być może inne będą zamierać i się rozpadać wcześniej, niż się teraz wydaje. Osłony nawet przy braku drzew wskażą ich miejsce. *Genius loci* zostanie w ten sposób zachowany. Aby móc zapoznać się z treściami projektowanymi do ekspozycji na tablicach w tym miejscu, konieczne jest zapewnienie dojścia, a więc konieczne jest wprowadzenie ścieżki pomiędzy robinie i urwanie jej przy ostatnich drzewach. Ścieżka ta miałaby ok 15m długości. Można tu zmieścić kilkanaście osób. Osoby zainteresowane stałyby więc na tej bocznej ścieżce nie tamując ruchu innym, którzy będą przechodzić głównym przejściem. Ścieżkę zamyka postument z wierszem i grafiką związaną z Pokoleniem Józefa czego symbolem jest zboże. Poza nim przejścia by nie było.

Ryc.16. Osłona pnia

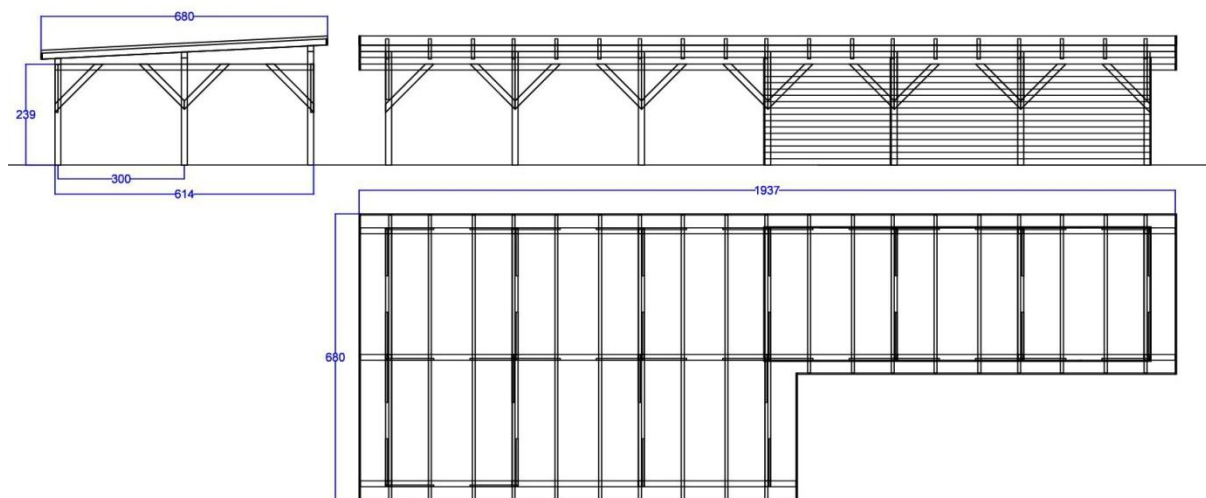
W części południowej lokalizuje się szopę narzędziową z zadaszeniem nad stołami do pracy. Szopa ma powierzchnię 27m². Rzut dachu wraz z wiatą to 130m². Tak duża wiatą potrzebna jest, by prowadzić tu zajęcia edukacyjne bez względu na pogodę. Odległość dachu od muru - 1,5m. Dach ma być jednospadkowy, ze spadkiem na południe. Z dachu należy odprowadzać wody deszczowe do 4 pojemników o pojemności 1000 l każdy.

Ryc.17. Pojemnik na wodę

Konstrukcja szopy drewniana – wtedy słupy 14x14 o wysokości 239-269cm, belki poprzeczne 14x5, dach z desek 15x3, kryty papą. Szerokość wiaty 19,4x6,8m. Słupy

na kotwach zabetonowanych w gruncie, na siatce 3x3m. Ściany szopy z desek 15x2. Szopa ma być zamykana na kłódkę. Na dachu można położyć matę z rozchodników – powierzchnia 130m².

Ryc.18. Wiata

Naprzeciw amfiteatru ma być miejsce na ustawienie przenośnego namiotu ogrodowego. W trakcie zajęć dla większej liczby osób ma to być ewentualną ochroną przed słońcem czy deszczem. Namiot mógłby być przechowywany w szopie, lub dla bezpieczeństwa w budynku ceremonialnym. Na co dzień miejsce to będzie wolne, więc można będzie je wykorzystać w trakcie prac budowlanych jako np. miejsce do nawracania sprzętu, który będzie użyty do budowy ścieżki czy furtki. Taki wolny plac na końcu drogi zawsze jest potrzebny.

Ryc.19. Namiot

Stoły ogrodowe – ok. 1x1,5m.

Ryc. 20. Stół ogrodowy

Grządki drewniane 1,0x1,8m i wysokości 0,25m, 0,50m, 0,75m. Mogą być składane z elementów różnych wymiarów. Mogą być co sezon układane w inny sposób. Na miejscu mają być wypełnione ziemią urodzajną.

Ryc.21. Grządka ogrodowa

Pojemnik na kompost z desek, o podobnej budowie jak grządki. Projektuje się go z przeciwnej strony szopy, by raził estetycznie w trakcie warsztatów. Sporadyczne dojście do niego od grządek nie jest dalekie.

Usunięcia projektowane

Usuwa się suchy świerk z terenu amfiteatru oraz drzewa blokujące wjazd od ul. Konopnickiej.

Należy usunąć rośliny inwazyjne z rdestowcem z części południowej i wschodniej (jak na rysunku planu). Powierzchnia do usunięcia 1995m².

Nasadzenia

Po obu stronach furtki należy posadzić bluszcz pospolity, po dwie sadzonki z każdej strony furtki. W części północnej proponuje się posadzenie 10 krzewów róż, gatunków rodzimych. W miejscu po usunięciu rdestowca przy murze od wschodu należy założyć łąkę kwietną z nasion zbieranych na okolicznych łąkach górskich. Część tego terenu przylegającą do amfiteatru należy zagospodarować jako strzyżony trawnik, na który mogłyby się odbywać zajęcia warsztatowe. Rośliny siane na grządkach edukacyjnych można przesadzać do ogrodu deszczowego i wokół niego oraz wokół amfiteatru i furtki.

W ogrodzie deszczowym należy wybrać ziemię na głębokość 70cm, tak powstały dół należy wyłożyć geowłókniną, na nią należy nawieźć 30cm żwiru o granulacji 20-50mm i pokryć go geowłókniną, na nią należy wyłożyć warstwę 20cm ziemi urodzajnej zmieszanej 1:1 z piaskiem. Ma w ten sposób powstać zagłębienie terenu o różnicy 20 cm. Na tak przygotowanych wgłębniach należy posadzić sit rozpięchły – *Juncus effusus*, sitowie leśne – *Scirpus sylvaticus*, kosaciec trawolistny *Iris graminea*, kosaciec syberyjski *Iris sibirica*, kosaciec żółty *Iris pseudoacorus*, turzyca sztywna *Carex elata*, turzyca pospolita *Carex nigra*, turzyca zwisła *Carex pendula*, turzyca odległokłosa *Carex remota*, turzyca brzegowa *Carex riparia*, wiązówka błotna *Filipendula ulmaria*. Powierzchnia 10,0 m². Przy 9 roślinach na m² daje to 90 roślin. Należy przenieść 55m² czosnku niedźwiedziego *Alium ursinum* i okazy spod bramy od strony ul. Konopnickiej.

Ilości kosztorysowe

Powierzchnia dróg i ścieżek utwardzonych – 1293,0m²

Długość obrzeży trawnikowych – 748,0mb

Sadzonki bluszczu pospolitego – 4 szt

Sadzonki róży dzikiej (*Rosa canina*) – 4 szt.

Sadzonki róży sinej (*Rosa dumalis*) – 6 szt.

Rośliny do ogrodu deszczowego – 90 szt.

Żywopłót z grabu – 24,7+22,3+26,1=73,1mb (292 szt. sadzonek grabu co 25cm)

Przeniesienie 55m² czosnku niedźwiedziego

Rośliny inwazyjne do usunięcia – 1995m²

Postumentów z tekstami wierszy – 12

Tablic edukacyjnych do zabudowy w gruncie – 20

Tablic z tekstami z epitafiów do osadzenia na słupkach ogrodzenia – 4

Bloczków kamiennych z cytatami – 10

Pojemników na wodę 1000l – 4

Wiata z szopą – 1
Namiot ogrodowy – 1
Grządki edukacyjne różnych wysokości – 6
Ławek -15
Ewentualna mata z rozchodników na dachu szopy – 130m².

Treści do tablic

Drzewa, krzewinki i pnącza rodzime

Abies alba – jodła pospolita
Acer platanoides – klon pospolity
Acer pseudoplatanus – klon jawor
Betula pendula – brzoza brodawkowata
Carpinus betulus - grab zwyczajny
Corylus avellana - leszczyna pospolita
Crataegus monogyna - głóg jednoszyjkowy
Fraxinus excelsior – jesion wyniosły
Hedera helix – bluszcz pospolity
Larix decidua – modrzew europejski
Pinus sylvestris – sosna pospolita
Populus tremula – topola osika
Prunus avium – czereśnia ptasia
Quercus robur – dąb szypułkowy
Tilia cordata - lipa drobnolistna

Rośliny obce

Acer negundo – klon jesionolistny
Aesculus hippocastanum – kasztanowiec pospolity
Chamaecyparis nootkatensis – cyprysik nutkajski
Chamaecyparis pisifera – cyprysik groszkowy
Juglans regia – orzech włoski
Robinia pseudoacacia – robinia biała
Robinia pseudoacacia 'Umbraculifera' – robinia biała odm. kulista
Salix x sepulcralis 'Chrysocoma' – wierzba płacząca
Thuja occidentalis – żywotnik zachodni
Duchesnea indica – poziomka indyjska
Reynoutria japonica – rdestowiec ostrokończysty
Veronica persica – przetacznik perski

Ptaki

Wybrane ptaki występują często w okolicach Bielska-Białej i mogą zalatywać na teren opracowania.

Parus caeruleus – sikora modraszka
Parus maior – sikora bogatka
Poecile palustris - sikora uboga
Pyrrhula pyrrhula - gil
Sylvia atricapilla - pokrzewka czarnołbista
Sitta europaea – kowalik
Fringilla coelebs - zięba

Erithacus rubecula - rudzik
Phoenicurus ochruros – kopciuszek
Dendrocopos major - dzięcioł duży
Accipiter gentilis - jastrząb gołębiarz
Turdus merula – kos
Turdus philomelos - drozd śpiewak
Garrulus glandarius - sójka zwyczajna
Passer montanus – mazurek

PTAKI JAKIE WARTO POZNAĆ

 Sikora bogatka Gnieździ się w sadach, alejach i parkach, zwykle w dziuplach drzew. Ma żółty brzusek z czarnym przedziakiem. Żywi się owadami, gąsienicami, motylami, pajakami a nawet oliwkami. Łączy się w pary w marcu. Młode opuszczają gniazdo po 16 dniach od wyklucia na początku maja.	 Sikora modra Gnieździ się najchętniej w dziuplach wierzb i brzoź w sadach, alejach i parkach. Ma żółty brzusek z czarnym krótkim krawatem. Żywi się owadami i oliwkami. Jest mniejsza od bogatki, ale bardziej wojownicza. Jesienią modraszki łączą się w stada.	 Sikora uboga Gnieździ się najchętniej w lasach liściastych i mieszanych, ale też w sadach, alejach i parkach. Żywi się owadami, pajakami i oliwkami. Ma biały brzusek i czarną czapkę.	 Gil Gnieździ się najchętniej na północy Europy, ale zimą przylatuje do Polski. Samczyki mają czerwony brzusek. Samiczki są szare. Mają biały pasek na skrzydłach. Żywią się nasionami klonów i jesionów. Lubią owoce lipy, derenia, jarzębiny i innych drzew i krzewów. W okresie godowym zjadają owady.	 Kapturka Gnieździ się najchętniej w gęstych zadrzewieniach. Samczyki mają czarną czapkę powyżej oczu. Samiczki brązowe. Żywią się owocami bzu czarnego, jarzębiny i kaliny. Zimuje w Polsce.
 Kowalik Gnieździ się w opuszczonych dziuplach dzięciołów. Nie potrafi ich sam wykłuć. Linie zmniejszają ich otwór wlotowy. Ma pomarańczowy brzusek i wyraźny czarny pasek na oczach. Żywi się owadami i larwami, które wydłubuje z kory. Zjada również nasiona i drobne owoce. Często można zauważyć, jak chodzi do góry nogami po pniu drzewa.	 Zięba Gnieździ się w rozświetlonych pni. Samczyki mają charakterystyczną szarobłękitną czapkę i pomarańczowo-biały brzusek. Samiczka ma szarobłękitny grzbiet i jasnoszary brzusek. Żywią się głównie owocami, nasionami. W kresie lęgowym karmi młode owadami. Odlatuje zimą na południe.	 Rudzik Gnieździ się na ziemi, pod gęstymi krzewami, między korzeniami drzew, w dziuplach i szczelinach wyłamanych konarów. Ma charakterystyczny czerwony żąbrot. Żywi się owadami i larwami, mrowkami i bezkręgowcami. Jest ciekawski, często obserwuje ludzi. Lubi towarzyszyć dziłkom, gdy rują w ziemi. Potrafi powstrzymać spód ich rąk.	 Kopciuszek Występuje zwykle w gęstych koronach drzew. Najłatwiej go zobaczyć wczesną wiosną, gdy nie ma jeszcze liści. Ma zielonkawożółty grzbiet. Brzusek biały i delikatny pasek na oku. Żywi się pajakami, owadami, poczwarkami i larwami. Jesienią zjada nasiona i owoce. Zimuje w Afryce.	 Dzięcioł Gnieździ się w dziuplach wykonywanych przez siebie, w lasach, parkach i ogrodach. Samczyki mają czerwoną plamę z tyłu głowy. Samiczki mają głowy czarne. Z tyłu na szyi mają dwie symetryczne białe plamy. Żywi się owadami, orzechami i nasionami. Wyjada nasiona z szyszek.
 Jastrząb Buduje gniazda na drzewach, na obrzeżach lasów. Z wierzchu jest szary. Od spodu ma charakterystyczne ciemne paski. Jego oczy wraz z wielkim nablięzają coraz mocniejszą barwę czerwonej. Samce są mniejsze od samiczek. Żywi się głównie płakami, ale też ssakami i owadami. Zimą pozostaje w Polsce.	 Kos Buduje gniazda na drzewach, ale też na ziemi. Często występuje w parkach miejskich, choć jeszcze sto lat temu był to typowy gatunek leśny. Samce mają czarne upierzenie, samiczki brązowe. Żywi się owadami i bezkręgowcami. Nie gardzi miękkimi i słodkimi owocami. W sezonie tworzy monogamiczne pary.	 Drozd Buduje gniazda na drzewach wysiłając je głąb. Występuje w lasach, parkach i ogrodach. Ma brązowy grzbiet i jasny nakrapiany brązowy brzusek. Na jego brzuchu od podgardla do kupra ma lekki żółty ślad. Żywi się owadami i bezkręgowcami, miękkimi i słodkimi owocami. Znosi jaja o niebieskich skorupkach.	 Sójka Gnieździ się w lasach i parkach leśnych. Jest pomarańczowoszara. Ma charakterystyczne czarne wąsy i białe brzozi skrzydełek. Jest wszechkoczna. Poluje jak sroka na mniejsze ptaki i ich pisklety. Wybiera im też jaja. Jesienią zjada żółtę, orzechy i różne nasiona. Robi sobie z nich także składy na zimę.	 Mazurek Gnieździ się w sparach budynków, ale też w dziuplach. Gniazdo układa z różnych zdłbieł traw i gałązek, wyszciska je piórami. Ma brązową czapkę i czarne plamki na policzkach. Ma krótki czarny siliak kończący się nad piętą. Żywi się nasionami, owadami i bezkręgowcami. Tworzy trwałe pary. Czasem z wroblem, który nie ma plamek na policzkach.

Ryc.22. Przykład tablicy edukacyjnej na temat ptaków.

Rośliny zielne

Geranium robertianum – bodziszek cuchnący
Allium ursinum – czosnek niedźwiedzi
Asplenium rutamuraria - zanokcica murowa
Athyrium filix-femina – wietlica samicza
Primula elatior - pierwiosnek wyniosły
Alopecurus pratensis – wyczyniec łąkowy
Taraxacum officinale - mniszek lekarski
Cardamine pratensis - rzeżucha łąkowa
Chelidonium majus – glistnik jaskólcze ziele
Gaebdolon luteum – gajowiec żółty
Glechoma hederacea - bluszcz kurdybanek
Poa trivialis - wiechlina zwyczajna
Ficaria verna - ziarnopłon wiosenny
Ajuga reptans - dąbrówka rozłogowa
Fragaria vesca - poziomka pospolita
Rumex crispus - szczaw kędzierzawy
Veronica hederifolia - przetacznik bluszczowy

Gatunki inwazyjne i ekspansywne

Inwazyjne:

Reynoutria japonica – rdestowiec ostrokończysty
Robinia pseudoacacia – robinia biała
Acer negundo – klon jesionolistny
Impatiens glandulifera – niecierpek gruczołkowany
Juglans regia – orzech włoski
Quercus rubra – dąb czerwony
Prunus serotina – czeremcha późna
Arion lusitanicus - ślinik luzytański

Ekspansywne:

Urtica dioica – pokrzywa zwyczajna
Aegopodium podagraria – podagrycznik pospolity
Calamagrostis epigejos - trzcinnik piaskowy

Rośliny lecznicze

Aegopodium podagraria - podagrycznik pospolity
Viscum album – jemiola pospolita
Urtica dioica – pokrzywa zwyczajna
Aegopodium podagraria – podagrycznik pospolity
Taraxacum officinale - mniszek lekarski

...

Rośliny jadalne

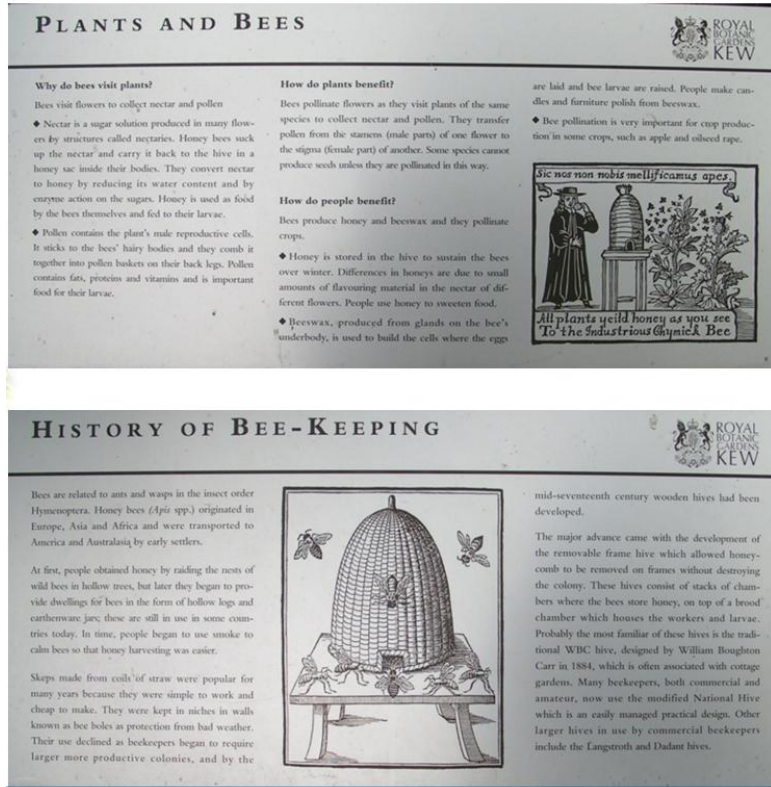
Allium ursinum - czosnek niedźwiedzi
Corylus avellana – leszczyna pospolita
Prunus avium – czereśnia ptasia
Robinia pseudoacacia – robinia biała

Rubus caesius - jeżyna popielica
Rubus plicatus - jeżyna fałdowana
Juglans regia – orzech włoski

...

Pszczoly

Treść tablicy do przygotowania przez opiekuna pasieki.

Ryc.23. Przykład ekspozycji pszczelarskiej w ogrodach Kew pod Londynem.

Płazy, gady, ssaki

Rana esculenta complex - żaba zielona
Bufo bufo - ropucha szara
Natrix natrix – zaskroniec zwyczajny
Lacerta agilis - jaszczurka zwinka
Capreolus capreolus - sarna europejska
Vulpes vulpes - lis
Lepus europaeus - zając szarak
Martes foina - kuna domowa
Sciurus vulgaris - wiewiórka pospolita
Talpa europaea - kret europejski
Apodemus agrarius - myszarka polna

Motyle

Bielinek kapustnik
 Dostojka latonia
 Rusalka pawik

Strzępotek ruczajnik
Rusałka admirał
Latolistek cytrynek
Modraszek argus
Przeplatka atalia
Rusałka kratnik
Rusałka pokrzywnik

Grąd subkontynentalny

W górnej części cmentarza od strony ul. Cieszyńskiej w miejscu najmniej wilgotnym wykształciła się fitocenoza, którą ze względu na skład drzewostanu można zaliczyć do **zespołu grądu subkontynentalnego *Tilio-Carpinetum***. W drzewostanie dominuje tutaj dąb szypułkowy z większym udziałem gatunków charakterystycznych dla grądów takich jak: dzika czereśnia i grab pospolity. Domieszkę stanowią natomiast jesion wyniosły, brzoza brodawkowata oraz inwazyjny orzech włoski.

W warstwie krzewów poza podrostem drzew największą rolę odgrywa leszczyna pospolita – typowa dla lasów grądowych.

Warstwa zielna, ze względu na dominację maliny właściwej – co jest przejawem degeneracji w lasach grądowych, jest stosunkowo uboga w gatunki ale na podkreślenie zasługuje istotny udział paproci – nercznicy samczej i wietlicy samiczej. Spośród pozostałych gatunków większą rolę w strukturze płatu odgrywa kuklik pospolity. Typowymi gatunkami roślin zielnych w grądach są: ziarnopłon wiosenny *Ficaria verna*, zawilec gajowy *Anemone nemorosa*, cebulica dwulistna *Scilla bifolia*, kokorycz pusta *Corydalis cava*, turzyca leśna *Carex sylvatica*, gajowiec żółty *Galeobdolon luteum*, niecierpek pospolity *Impatiens noli-tangere*, czworolist pospolity *Paris quadrifolia*, kokoryczka wielokwiatowa *Polygonatum multiflorum*, pierwosnek wyniosły *Primula elatior*, miodunka ćma *Pulmonaria obscura*, miodunka płamista *Pulmonaria officinalis*, czyściec leśny *Stachys sylvatica*, przetacznik górski *Veronica montana* i fiołek leśny *Viola reichenbachiana*.

Tablice historyczne

Historia Żydów w Bielsku-Białej – (do osobnego opracowania)

Przemysłowcy

Zygmunt Arzt zm.1939 – od 1926 r. właściciel fabryki sukna przy ul. Rzeźniczej 20, od 1934 r. Fabryki Towarów Wełnianych i Sukna przy ul. Piłsudskiego 4. Prezes Gminy Wyznaniowej Żydowskiej w Bielsku w latach 30.

Leopold Baum zm.1856 – od 1851 r. właściciel fabryki sukna na Górnym Przedmieściu

Moritz Baum zm.1862 – współwłaściciel fabryki włókienniczej „Bracia Baum”

Karol Better zm.1939 – od 1920 właściciel fabryki sukna przy ul. Piłsudskiego 17-19

Heinrich Braun zm.1933 – producent towarów wełnianych

Adolf Brüll zm.1898 – spedytor, współinicjator wydzielenia się Izraelskiej Gminy Wyznaniowej w Bielsku z gminy cieszyńskiej. Na jego nazwisko zakupiono teren cmentarza przy ul. Cieszyńskiej.

Moritz Baum zm.1862

Bernhard Deutsch zm.1887 – właściciel fabryki sztucznej wełny, waty i watoliny

Samuel Fränkel zm.1937 – właściciel fabryki likierów w Białej

Jakob Gross zm.1901 – właściciel fabryki spirytusu i likierów w Lipniku-Białej

Arnold Gross zm.1926 – syn Jakoba, spadkobierca fabryki w Lipniku-Białej
Moritz Heilpern zm.1932 – współwłaściciel spółki tekstylnej „Bracia Heilpern”
Max Midelburg zm.1916 – właściciel przędzalni, radny Miasta Białej
Samuel Paneth – pierwszy żydowski przedsiębiorca, który w 1821 r. założył fabrykę
sukienniczą w Bielsku
Józef Perl zm.1914 – fabrykant sukienniczy
Theodor Pollak zm.1912 – właściciel wytwórni fezów i fabryki śrub i nitów
Feiweł Szraga Rabinowicz zm.1926 – właściciel fabryki włókienniczej „F. Rabinowicz i
Synowie”
Markus Wolf - fabrykant
Sigmund Reich - fabrykant
Karl Riesenfeld zm.1917 – właściciel fabryki Włóczek, Przędzy, Dywanów i Sukna –
Przędzalnia i Apretura “Ka-Ri-Bi”.
Salo Rittermann zm.1911 – fabrykant
Josef Robinsohn zm. 1919 – przemysłowiec, prowadził farbiarnię
Emil Rosenbaum zm.1934 – przemysłowiec
Lazar Sandler zm.1933 – przemysłowiec
Jakub Schanzer zm.1925 – producent wyrobów z owczej wełny
Adolf Aron Silbermann zm.1936 – metalurg
Adolf Treibel zm.1935 – producent sukna
Josef Tugendhat zm.1913 – właściciel cegielni parowej
Salomon Tugendhat zm.1912 – właściciel „Fabryki sukna Salomona Tugendhata jr.”
jednej z największych w Bielsku
Alfred Wachtl zm.1934 – właściciel fabryki dywanów
Leib Weidenfeld - fabrykant

Żołnierze żydowscy walczący o wolność Polski

Leon Abramowicz – żołnierz Armii Czerwonej poległy w czasie II Wojny Światowej
Otto Drucker – kapitan WP zamordowany w niemieckim obozie jenieckim w 1944 r.
Paweł Drucker – oficer WP zamordowany w 1940 r. w Lublinie
Robert Feliks – starszy strzelec WP poległy w czasie II Wojny Światowej
Paweł Pinkus Finder – członek Żydowskiej Organizacji Bojowej zamordowany na
Pawiaku w 1944 r.
Ernst Flank – porucznik WP poległy w czasie II Wojny Światowej
Adolf Herman zm.1969 – członek „Sokoła”, wachmistrz wojska polskiego, członek
Związku Żydowskich Walk o Niepodległość Polski
Henry Heukorn – podporucznik WP poległy we wrześniu 1939 r.
Maks Heukorn – sierżant WP poległy we wrześniu 1939 r.
Erwin Karter – żołnierz polski poległy w czasie II Wojny Światowej
Izydor Kornfeld – chorąży WP poległy w 1943 r. pod Warszawą
Maurycy Kornfeld – podoficer WP zamordowany w niemieckim obozie jenieckim
Zygfryd Kupermann – plutonowy 3. Pułku Piechoty 1. Dywizji Piechoty 1. Armii
Wojska Polskiego, poległ w Brandenburgii w 1943 roku
Izaak Lifszyc –oficer WP poległy pod Lenino w 1943 roku
Wacław Lipszyc-Lipski – lekarz, oficer WP zamordowany przez Rosjan w
Starobielsku w 1940 r.
Marceli Machauf – oficer sanitarny WP poległy we wrześniu 1939 r.
Emil Messner – żołnierz Lance Corporal Pioneer Corps, zginął w 1941 r. w Londynie
Leon Pastor – szeregowy, strzelec wyborowy 2. Kompanii 3. Batalionu 1. Brygady 3.
Dywizji Strzelców Karpackich, poległ pod Monte Cassino w 1944 r.

Reisenbach (imię nieznane) – legionista 6. Pułku Piechoty 3. Brygady Legionów Polskich
Herman Rosenberg – kapitan rezerwy WP zamordowany przez Rosjan w Katyniu w 1940 r.
Filip Rosengarten zm.1987 – adwokat, żołnierz II Korpusu Wojska Polskiego
Erwin Rosenthal – kapral 5. Pułku Piechoty 2. Dywizji Piechoty 1. Armii Wojska Polskiego poległy na Wale Pomorskim w 1945 r.
Maurycy Salomonow zm.1920 - legionista, 23 Pułk Piechoty, poległy w czasie powstań narodowych 2.01.1920 r.
Max Schanzer – porucznik WP zamordowany przez Rosjan w Katyniu w 1940 r.
Abraham Sigal zm.1915 – legionista, oddział saperów 6. Pułku Piechoty 3. Brygady Legionów Polskich
Meir Szpac – żołnierz polski poległy w czasie II Wojny Światowej
Samuel Szwarbaum – oficer WP poległy w 1945 r. w Paulshof
Józef Thieberger – porucznik 3. Dywizji Strzelców Karpackich, poległ pod Monte Cassino w 1944 r.
Walter Zeitinger – oficer sanitarny, poległ w 1945 r. w Rotenburgu

Lekarze

Gustaw Baum zm.1937 – członek Rady Miasta Bielska 1922, 1925, 1929
Zygfryd Dawidowicz zm.1963 - dentysta
Samuel Halbreich
Mendel Ginsburg zm. 1968 – dentysta, przewodniczący Kongregacji Wyznania Mojżeszowego w Bielsku-Białej
Rudolf Goldberg zm.1936 – dentysta
Wilhelm Machauf zm.1938 – lekarz bielskiej Kasy Chorych i Banku Polskiego
Adolf Klein zm.1933
Aron Kohn zm.1875 – chirurg
Eugeniusz Reach zm.1950 – laryngolog w szpitalu miejskim przy ul. Wyspiańskiego w Bielsku
Maksymilian Rosenmann zm.1960 – pediatra w szpitalu miejskim w Bielsku-Białej
Arnold Rössler zm.1915 – lekarz, inspektor sanitarny w Bielsku, radca cesarski
Alfred Steuer zm. 1934 – lekaż w Lipniku
Ludwik Reich zm.1906
Leon Zimmermann zm.1987 - internista

Prawnicy

Maurycy Aronsohn zm.1934, - adwokat, członek stowarzyszenia „Freitischverein” organizującego posiłki dla żydowskich dzieci szkolnych.
Hans Deutsch zm.1929 – adwokat, radny miasta Bielsko
Dawid Feuereisen zm.1937 – adwokat, wieloletni prezes Gminy Wyznaniowej w Białej, członek Rady Miejskiej 1929, 1933
Bernhard Ichheiser zm.1898 – adwokat, prezes Bielsko-Bialskiej Spółki Lokalnej Kolei Żelaznej
Siegmund Markusfeld zm.1903 – adwokat, syn powstańca z 1848 r.
Julius Felix
Abraham Plessner
Samuel Reich zm.1909 – adwokat, radny Gminy Biała
Filip Rosengarten zm.1987 – adwokat, żołnierz II Korpusu Wojska Polskiego
Ignatz Rössler zm.1896 – adwokat

Oskar Schanzer zm.1939 – adwokat
Julius Schmetterling zm.1931 – adwokat
Józef Steckel zm.1927 – adwokat
Leon Zitrin zm.1942 - adwokat

Inteligencja bielska

Bandel Bachner – muzyk
Jakub Glasner – malarz i grafik
Karol Korn – architekt, cesarsko-królewski radca budowlany, autor wielu budynków w Bielsku-Białej, np. hotel Kaiserhof (Prezydent), poczta przy ul. 1 Maja, szpital miejski przy ul. Wyspiańskiego, willa Teodora Sixta, hotel Royal w Krakowie, rafineria w Czechowicach
Leopold Landau – architekt, autor gmachu Banku Gospodarstwa Krajowego (Bank BPH) przy ul. Stojalowskiego, Wojskowego Ośrodka Kultury „Dom Żołnierza” przy ul. Broniewskiego
Henryk Luft-Lotar zm.1979 – reżyser teatralny
Benzion Sokiriański zm.1953 – artysta malarz
Issachar Berisz - nauczyciel
Michael Berkowitz zm.1935 – profesor dr, mieszkał we Lwowie, Wiedniu, Krakowie, Bielsku, propagator języka hebrajskiego, od 1911 nauczyciel religii w Państwowym Gimnazjum w Bielsku,
Samuel Gorge zm. 1919 - nauczyciel
Eugeniusz Kellner zm.1938 - nauczyciel
Jakob Plessner zm.1920 – nauczyciel matematyki, fizyki i francuskiego w Państwowej Szkole Realnej i Gimnazjum Państwowym w Bielsku
Henryk Timberg - nauczyciel
Heramann Dawid Robinsohn zm.1904 - nauczyciel
Max Wollmann zm.1933 - nauczyciel

Rabini, Prezesi Gminy Izraelickiej, Kantorzy

Wolf Flessig – prezes Gminy Izraelickiej w Bielsku
Lazar Frankfurter zm.1874 - rabin
Sigmund Gross – rabin
Nathan Glaser zm.1914 – w latach 1878-1914 rabin gminy w Białej, o poglądach postępowych. Na otwarciu synagogi w Białej w 1889 r. powiedział: *Przeznaczeniem tej nowo zbudowanej świątyni jest chwala jedyne Boga, który jedną ludzkość stworzył, ogarniając ją jednakową miłością i pragnąc, by w osobach tak Izraelity jak Nieizraelity doznawała równej miłości i szacunku.*
Ignacy Golmann zm.1938 – nadkantor synagogi w Bielsku, propagator życia muzycznego w Bielsku
Lazar Hecht zm.1889 – kantor
Benjamin Holländer zm.1879 - prezes Gminy Izraelickiej w Bielsku 1870-1879
Sigmund Gross zm.1913 – rabin
Wolf Wilhelm Lesser zm.1882 – rabin
Salomon Pollak zm.1920 – dyrektor Miejskiej Kasy Oszczędności, radny Miasta Bielsko, prezes Gminy Wyznaniowej Żydowskiej
Szymon Resenberg zm.1936 – kupiec, prezes Gminy Wyznaniowej Żydowskiej w Białej, radny Miasta Białej
Józef Stein zm.1930 - rabin
Jehuda Lejb Wolf zm.1913 - rabin

Hermann Körbel - prezes Gminy w Białej
Moritz Kohn zm. 1915 - prezes Gminy w Białej
Markus Steiner zm.194? – w latach 1896-1939 nadrabin bielski, zginął na Syberii
Meier Stern – rabin
Samuel Trager zm. 1912 – wiceprezes Gminy Wyznaniowej Żydowskiej w Białej
Salomon Tugendhat zm.1890 – prezes Gminy Wyznaniowej Żydowskiej w Bielsku

Tablice po obu stronach przejścia do wydzielonej części grzebalnej

- 4 tablice. Czynny cmentarz nie jest obecnie miejscem organizowania wystaw, dlatego proponuje się ustawienie tablic z cytatami z epitafiów przy przejściu z części niegrzebalnej do grzebalnej. Można na szkicu pokazać, gdzie znajdują się odpowiednie nagrobki.

1. Kamień jest symbolem pamięci dla zmarłego, jest rzeczą martwą i można go położyć na grobie. Kwiaty są rzeczami żyjącymi i powinny być symbolem uczuć i życzliwości dla ludzi żyjących, nie kładzie się ich na grobach.

„Sam teren cmentarza według nakazów prawa żydowskiego jest miejscem nienaruszalnym na wieki, bowiem ziemia, w której zostali pochowani zmarli, należy do nich na zawsze. Odpoczywając w niej w pokoju, oczekują przyjścia Mesjasza”.

2. Symbole nagrobne
Palma – „sprawiedliwy jak palma zakwitnie” (Ps. 92)
Drzewo – rajske Drzewo Życia
Drzewo złamane – symbol przerwane go życia, np. śmierci na wojnie
Dłonie ułożone w geście błogosławieństwa – mężczyźni, potomkowie kapłańskiego pokolenia Aarona
Dzban i misa – mężczyźni, potomkowie pokolenia Lewiego
Świecznik – kobiety, one zapalały świece w dzień szbatu, złamany oznacza przedwczesną śmierć
Kwiaty – zwykle na grobach dzieci
Korona dobrego imienia – nagrobek mężczyzny, zwykle głowy rodziny, „Są trzy korony: korona prawa, korona kapłaństwa i korona wiedzy, ale korona dobrego imienia stoi wyżej od nich wszystkich”
Lwy – potomkowie pokolenia Judy

Teksty z epitafiów

3. Ludwig Käufer zm. w 1915r.
„O dobro najbliższych zadbawszy całą swoją siłą
Bez naszych podziękowań umknąłeś ku wieczności.
Już tylko zapłakać możemy nad Twoją mogiłą,
Ozdobioną tym kamieniem i łzami miłości”.

Josefine Pesze Schmetterling zm.1909
„Nagrobek niewiasty mężnej,
korony swego męża i ozdoby swoich dzieci.

Kobieta wybitna i godna pochwały Pani
Pesze Schmetterling błogosławionej pamięci
Pełna gracji i rozsądku we wszystkich swoich działaniach
czyniła miłosierdzie i sprawiedliwość przez całe życie,
ubogim i nędzarzom pomagała
Wychwalana i hojna w dobroczynności, filantropiii, mądry doradca.
Zmarła w podeszłym wieku i zostawiła za sobą błogosławieństwo
W świętym dniu sobotnim, pierwszego dnia Rosz Chodesz Tamuz
669 krótkiej rachuby”

Heramann Dawid Robinsohn zm. 1904
„Sprawiedliwość i prawda w dziełach jego,
niema nieprawości w czynach jego,
prawy w zamiarze i w mowie,
dbający o dobro gminy,
i jałmużnę szczerze rozdzielający biednym.
Drogą prostą kroczył uczciwie.

Issachar Berisz, zm.1915
Sługa wierny Pana i zacny w swych czynach,
drogami nauczycieli wiodły ścieżki jego,
i słynny ze wspaniałej bogobojności i pobożności swej,
i gościnny dla mędrców był dom jego,
wykształcił wielu uczniów, a jego nauka była jego podporą.
Oto ten nasz nauczyciel, pan Issachar Berisz, błogosławionej pamięci,
syn pobożnego, naszego nauczyciela, mistrza, pana Józefa,
błogosławionej pamięci, z Wiśnicza, niech Bóg ich ochrania.
Zmarł w dobrej sławie w 64 roku życia,
a wyszła dusza jego w czystości,
w wieczór przed świętym szabatem do swego miejsca
5 dnia miesiąca ijar 695 według krótkiej rachuby.
W płaczu i lamencie rozpaczają będzie żona jego gorzko,
z powodu swego męża, który opuścił ją na wieki.
Znaczna i wielka strata, bowiem straciliśmy go!
Krzyczą daremnie wszyscy jego znajomi i uczniowie jego.
Zgasło jego słońce nie w porę, i zabrakło miłej nam duszy.
Ulewą tysięcy łez płaczą po nim.
Wiele swego czasu poświęcił by doskonalić swą duszę dla niebios,
trudził się i zajmował Torą i służył swemu Stwórcy nocami i dniami.
Rozkwitła dusza jego, i odszedł w swej młodości bezdzietnie.
Wejrzyj na niego Panie,
aby zachować pamięć o nim ze zmiłowaniem,
pod Twa osłoną nad jego łóżem,
aż obudzą się i ożyją uśpieni głęboko.

4. Moritz Kraus zm.1882
Mąż dobrych czynów i prawy w swym postępowaniu,
postępował w prawdzie i zacności,
i zważając na wszystkie swe ścieżki.
Sprawiedliwość miłował i prawość

- ich imię jego kamieniem węgielnym,
nie odstępował od nich w swych interesach,
i nie porzucał ich aby sobie ulżyć.
Dni jego nie trwały długo, tu między nami żywymi,
zabrane zostało jego światło w pełni sił, jeszcze w czas południa.
To zwraca uwagę stojących nad jego grobem,
oko ich leje łzy, a ich serce przyjęło pamięć o nim.

Minna Schanzer zm.1918

Kto tak żył i działał
jak ta szlachetna kobieta zawsze
gotowa ulżyć cierpienia,
może tylko mieć to jedno życzenie:
Bądźcie miłosierni i dobrzy dla wszystkich
którym ona poświęciła drogie swe życie.

Theresa Hankam zm.1900

Kto poznał Twego serca matki wspaniałość,
Ten zrozumie Twoich dzieci żalność.
Tam na wysokości bądź nam ku pomocy,
Aż los nas kiedyś ponownie zjednoczy.

Osias Schmelz zm.1913

Kamień świadkiem, obwieszczającym prawość człowieka. Niemądry to
zwyczaj, z przesadą połączony. Wielu poszukuje sensu życia i staje przed
nierozwiązalną zagadką. Stąd moja decyzja: Tylko moje usta niech
oznajmiamą, co we mnie było godne pochwały, nigdy obce. Mimo, że jako istota
z krwi i kości błądziłem, Bóg dał mi serce czyste. Błądzenie moje było ludzkie
– przesadzając, brałem wiele spraw zupełnie błacych za ważne i istotne.
Pragnienia mego serca ziściły się tylko rzadko i w niewielkim zakresie.
Wdzięczny za dobro, godziłem się, chwalać Boga, także ze złem. Jaki był
sens mego życia? Próbą odpowiedzi byłyby jałowe rozmyślenia. U kresu
swoich dni duch mój spodziewa się tam, u góry, zgłębić tajemnicę i uchylić
zastonę!

Erna Singer zm.1911

Maleńka i ciasna ta mogiła
Bezmiar miłości w sobie skryła.

Leopold Reiner zm.1918

Na próżno płacz kamienia, gdy
Z głębi serca płyną łzy.
Lecz gdy ono bić przestanie,
Wtedy znowu się spotkamy.

Josefine Schorr zm.1877

Los w miłosierdziu swym
Szybko rozłączonych połączył.

Spoczywają więc bok przy boku
W tej mogiły spokojnej głębi
Miętko złożeni. Jednością za życia,
Teraz już na wieki złączeni.

Moritz Heilpern zm.1932
Pięknemu tylko służyć, bezradnym pomagać,
Swych bliskich kochać, przed chytrą się wzdragać,
Przytomnie i mężnie każdy odparować cios,
To było Twe życie. Zaś nam – sierocy los.

Wiersze wybrane

- na tablice pokoleń, tylko w jednym przypadku proponowany jest fragment poematu, inne wiersze należy zamieścić w całości. Sugestia uczestnika warsztatów, by tylko zamieszczać fragmenty, degraduje sens i przekaz wiersza. Wiersz jest zawsze, poza poematem, formą zamkniętą, z początkiem, rozwinięciem i puentą. Nie można z niej wybrać części. Wiersze dobrano tak, by wiązały się z przyrodą i życiem.

Jan Lechoń

MĘDRCA SZKIEŁKO

Trawy takiej zielonej, chmur tak czarnych nie ma,
Jeżeli na nie spojrzeć zwykłymi oczyma,
Ni świętych barokowych jak z pogiętej blachy,
Nie znajdziesz Berniniego płaczącej Teresy,
Jak łamie swoje ręce w mistyczne floresy,
I nigdy się nie chwiały jak z El Greca gmachy.

Nie było go: Adama cudnego bez winy,
Co wznosi dłoń bezwonną znad stropu Sykstyń,
Ni jeńców zapatrzonych w swoje boskie ciało.
A są tacy, co wątpią, czy w najpierwsze rano
Płynął nad nami starzec z brodą rozechwianą,
I mówią, że to wszystko samo tak się stało.

Wszystko mi wytłumaczył w tej wyższej algebrze,
Że Adam na Zatybrzu, dłoń podnosząc, żebrze,
Że domy stoją prosto z odwiecznego planu,
Że nie ma żadnych cudów, zmarły wszystkie święte.
Ale są jeszcze przecież rzeczy niepojęte
Jak zapach heliotropu i kolor szafranu.

Bolesław Leśmian

PIERWSZY DESZCZ

Pierwsza z brzękiem zbudziła się mucha,
Pierwsze liście powypęły z drzew,

I deszcz pierwszy wdudnia mi do ucha
Rozegrzmiały w błyskawicach śpiew.

Tego śpiewu zgruch i rozgruch długi
Któżby pojął, któż pochwyciłby?
Rozbrykane, rozwierzgane strugi
Miażdżą o ziem pluskające łby.

Już przy ziemi wrzask ich zaumiera,
A po niebie jeszcze dalej gna!
Chmura oścież w wszechświat się rozdziera,
Niema za nią kresu, ani dna!

Słońce, w szyby łzawiejąc odżdżone,
Po podłodze złoty wzburza łan,
I odbicia okien rozmnożone
Wprawia w kurze zruchomiąłych ścian.

Ktoś rozepchnął furtę w mym ogrodzie,
Aż z odwrzaskiem runęła na błóń!
Nie wiem, kto to — lecz w porannym chłodzie
Błogosławię niewiadomą dłoń.

*** (LUBIĘ SZEPTAĆ CI SŁOWA, KTÓRE NIC NIE ZNACZĄ)

Lubię szeptać ci słowa, które nic nie znaczą -
Prócz tego, że się garną do twego uśmiechu,
Pewne, że się twym ustom do cna wytłumaczą -
I nie wstydzą się swego mętu i pośpiechu.
Bezładne się w tych słowach niecierpliwą wieści -
A ja czekam, ciekawy ich poza mną trwania,
Aż je sama powiążesz i ułożysz w zdania,
I brzmieniem głosu dodasz znaczenia i treści...
Skoro je swoją wargą wyszepczesz ku wiośnie -
Stają mi się tak jasne, niby rozkwit wrzосу -
I rozumiem je nagle, gdy giną radośnie
W śpiewnych falach twojego, co mnie kocha, głosu.

W MALINOWYM CHRUSŃNIAKU

W malinowym chruśniaku, przed ciekawych wzrokiem
Zapodziani po głowy, przez długie godziny
Zrywaliśmy przybyłe tej nocy maliny.
Palce miałaś na oślep skrwawione ich sokiem.

Bąk złośnik huczał basem, jakby straszył kwiaty,
Rdzawe guzy na słońcu wygrzewał liść chory,
Złachmaniałych pajęczyn skrzyły się wisiory
I szedł tyłem na grzbiecie jakiś żuk kosmaty.

Duszno było od malin, któreś, szepcząc, rwała,
A szept nasz tylko wówczas nacichał w ich woni,
Gdym wargami wygarniał z podanej mi dłoni
Owoce, przepojone wonią twego ciała.

I stały się maliny narzędziem pieszczoty
Tej pierwszej, tej zdziwionej, która w całym niebie
Nie zna innych upojeń, oprócz samej siebie,
I chce się wciąż powtarzać dla własnej dziwoty.

I nie wiem, jak się stało, w którym okamgnieniu,
Żeś dotknęła mi wargą spoconego czoła,
Porwałem twoje dłonie - oddałaś w skupieniu,
A chruśniak malinowy trwał wciąż dookoła.

*** (GDYBYM SPOTKAŁ CIEBIE ZNOWU PIERWSZY RAZ)

Gdybym spotkał ciebie znowu pierwszy raz,
Ale w innym sadzie, w innym lesie -
Może by inaczej zaszumił nam las
Wydłużony mgłami na bezkresie....

Może innych kwiatów wśród zieleni bruzd
Jęłyby się dłonie dreszczem czynne -
Może by upadły z niedomyślnych ust
Jakieś inne słowa - jakieś inne...

Może by i słońce zniewoliło nas
Do spłynięcia duchem w róż kaskadzie,
Gdybym spotkał ciebie znowu pierwszy raz,
Ale w innym lesie, w innym sadzie...

*** (TY PRZYCHODZISZ JAK NOC MAJOWA...)

Ty przychodzisz jak noc majowa...
Biała noc, noc uśpiona w jaśminie...
I jaśminem pachną tve słowa...
I księżycem sen srebrny płynie...
Kocham cię...

*

Nie obiecuję ci wiele...
Bo tyle co prawie nic...
Najwyżej wiosenną zieleń...
I pogodne dni...
Najwyżej uśmiech na twarzy...
I dłoń w potrzebie...
Nie obiecuję ci wiele...
Bo tylko po prostu siebie...

*

Kocham cię jak powietrze.

Jak dziurę w starym swetrze.
Jak drzewo na polanie...
Po prostu kocham cię... kochanie.

*

Czy pozwolisz, że ci powiem...
W wielkim skrócie i milczeniu...
Że ci oddam i otworzę...
W ciszy serc, w potoków lśnieniu...
Słowa dwa przez sen porwane...
Przez noc ukryte... przez czas schwytane...
Słowa dwa, co brzmią jak śpiew,
dwa proste słowa....kocham cię.

BALLADA BEZLUDNA (FRAGMENT)

Niedostępna ludzkim oczom, że nikt po niej się nie błąka,
W swym bezpieczeństwie szmaragdowym rozkwitała w bezmiar łąka,
Strumień skrzył się na zieleni nieustannie zmienną łąką,
A gwoźdźniki spoza trawy wykrapiały się wiśniato.
świerszcz, od rosy napęczniały, ciemnił pysk nadmiarem śliny,
I dmuchawiec kroplą mleczną błyskał w zadrach swej łąki,
A dech łąki wrzał od wrzawy, wrzał i żywcem w słońce dyszał,
I nie było tu nikogo, kto by widział, kto by słyszał.

Julian Tuwim

SITOWIE

Wonna mięta nad wodą pachniała,
Kołysały się kępki sitowia,
Brzask różowiał i woda wiała,
Wiew sitowie i miętę owiał.

Nie wiedziałem wtedy, że te zioła
Będą w wierszach słowami po latach
I że kwiaty z daleka po imieniu przywołam
Zamiast leżeć zwyczajnie nad wodą na kwiatkach.

Nie wiedziałem, że się będę tak męczył,
Słów szukając dla żywego świata,
Nie wiedziałem, że gdy się tak nad wodą klęczy,
To potem trzeba cierpieć długie lata.

Wiedziałem tylko, że w sitowiu
Są prężne wiotkie i długie włókienka,
Że z nich splotę siatkę leciutką i cienką,
Którą nic nie będę łowił.

Boże dobry moich lat chłopięcych,

Moich jasnych świtów Boże święty!
Czy już w życiu nie będzie więcej
Pachnącej nad stawem mięty?

Czy to już tak zawsze ze wszystkiego
Będę słowa wrywał w rozpacz,
I sitowia, sitowia zwyczajnego
Nigdy już zwyczajnie nie zobaczę?

WSPOMNIENIE

Mimozami jesień się zaczyna,
Złotawa, krucha i miła.
To ty, to ty jesteś ta dziewczyna,
Która do mnie na ulicę wychodziła.

Od twoich listów pachniało w sieni,
Gdym wracał zdyszany ze szkoły,
A po ulicach w lekkiej jesieni
Fruwały za mną jasne anioły.

Mimozami zwiędłość przypomina
Nieśmiertelnik żółty - październik.
To ty, to ty moja jedyna,
Przychodziłaś wieczorem do cukierni.

Z przemodlenia, z przeomdlenia senny,
W parku płakałem szeptanymi słowy.
Młodzik z chmurek prześwitywał jesienny,
Od mimozy złotej - majowy.

Ach, czułymi, przemiłymi snami
Zasypiałem z nim gasnącym o poranku,
W snach dawnymi bawiąc się wiosnami,
Jak tą złotą, jak tą wonną wiązanką...

Antoni Słonimski

ŻAL

Gdy cię spotkałem raz pierwszy,
Mokre pachniały kasztany,
Zbyt długo mi w oczy patrzałaś —
Ogromnie byłem zmieszany.

Pod mokre płaty gałęzi
Szedłem za tobą w krok.
Serce me trzymał w uwięzi

Twój fiołkowy wzrok.

Dawno zużyte słowa
Wróciły do mnie znów
I zrozumiałem od nowa
Znaczenie prostych słów.

I tak się jakoś stało,
Że bez tak pachniał — jak bez,
I słowo "pachnieć" pachniało,
I łzy były pełne łez.

Tęsknota, słowo zużyte,
Otworło mi swoją dal...
Jak różne są rzeczy ukryte
W króciutkim wyrazie: żal.

POLSKA

I cóż powiedzą tomy słowników,
lekcje historii i geografii,
gdy tylko o niej mówić potrafi
krzak bzu kwitnący i śpiew słowików.

Choć jej granice znajdziesz na mapach,
ale o treści, co je wypełnia,
powie ci tylko księżycą pełnia
i mgła nad łąką, i liści zapach.

Pytasz się, synu, gdzie jest i jaka?
W niewymierzonej krainie leży.
Jest w każdym wiernym sercu Polaka,
co o nią walczył, cierpiał i wierzył.

W szumie gołębi na starym rynku,
w książce poety i na budowie,
w codziennej pracy, w życzliwym słowie,
znajdziesz ją w każdym dobrym uczynku.

Jan Brzechwa

Kobieta jest jako kwiat

"Kobieta jest jako kwiat" -
Kto pierwszy na myśl tę wpadł,
Ten był prawdziwym poetą,
A kto mu te słowa skradł,
Był osłem. Bo to już nie to.

Wiadomo - ten, który pierwszy
Wniósł coś nowego do wierszy,
Trafia pod strzechy, do chat
I on ma posłuch najszerszy
Przez wiele następnych lat.

O, piękna ojczysta mowo,
Gdybym tak puścić mógł w świat
Choć jedno maleńkie słowo,
Rzecz własną i całkiem nową,
Pozostałby po mnie ślad.

I byłbym niezmiernie rad,
Że jednak nie jestem osłem,
Że pierwszy do wierszy wniosłem
Podobny tamtemu wkład:
"Kobieta jest jako kwiat."

Jan Lechoń

MĘDRCA SZKIEŁKO

Trawy takiej zielonej, chmur tak czarnych nie ma,
Jeżeli na nie spojrzeć zwykłymi oczyma,
Ni świętych barokowych jak z pogietej blachy,
Nie znajdziesz Berniniego płaczącej Teresy,
Jak łamie swoje ręce w mistyczne floresy,
I nigdy się nie chwiały jak z El Greca gmachy.

Nie było go: Adama cudnego bez winy,
Co wznosi dłoń bezwonną znad stropu Sykstyny,
Ni jeńców zapatrzonych w swoje boskie ciało.
A są tacy, co wątpią, czy w najpierwsze rano
Płynął nad nami starzec z brodą rozechwianą,
I mówią, że to wszystko samo tak się stało.

Wszystkoś mi wytłumaczył w tej wyższej algebrze,
Że Adam na Zatybrzu, dłoń podnosząc, żebrze,
Że domy stoją prosto z odwiecznego planu,
Że nie ma żadnych cudów, zmarły wszystkie święte.
Ale są jeszcze przecież rzeczy niepojęte
Jak zapach heliotropu i kolor szafranu.

Cytaty

- montowane na kamieniach zabudowanych obok ścieżek

Raczej spotkać niedźwiedzicę, co straciła małe,
niżeli głupiego z jego głupotą (Prz 17)

Kto ziemię uprawia, nasyci się chlebem;
kto ściąga ułudę, nasyci się nędzą (Prz 28)

Człowiek jest podobny tchnieniu lekkiemu,
dni jego jak cień przemijający. (Ps 144)

Mozolnie odkrywamy rzeczy tej ziemi,
z trudem znajdujemy, co mamy pod ręką -
a któż wyśledzi to, co jest na niebie? (Mdr 9)

Mała jest pszczoła wśród latających stworzeń,
lecz owoc jej ma pierwszeństwo pośród słodczy. (Syr 10)

Pan stworzył z ziemi lekarstwa,
a człowiek mądry nie będzie nimi gardził. (Syr 38)

A Bóg widział, że wszystko, co uczynił,
było bardzo dobre. (Rdz 1)

Pokolenie przychodzi i pokolenie odchodzi,
a ziemia trwa po wszystkie czasy. (Koh 1)

Poznałem, że wszystko, co czyni Bóg,
na wieki będzie trwało:
do tego nic dodać nie można
ani od tego coś odjąć. (Koh 3)

Kto baczy na wiatr, nie będzie siał,
a kto na chmury patrzy, nie będzie zbierał. (Koh 11)